

**ЗА ЛЕКСИКАТА С ЧУЖД ПРОИЗХОД
В КАТОЛИЧЕСКАТА КНИЖНИНА ОТ XVII–XVIII в.
(По материал на Абагара на Филип Станиславов
и сборник № 778 НБКМ на Петър Ковачев Царски)**

Марияна Цибранска-Костова, Магдалена Абаджиева

Резюме. В студията се разглежда една от най-съществените особености в литературата на българите католици, а именно – влиянието на различни от българския език езикови системи в тяхната говорима и книжовна форма. Конкретният материал се извлича от два основни източника: произведението емблема за този тип книжнина – Абагара на Филип Станиславов, печатан в Рим през 1651 г., и най-ранния датиран ръкопис от 1773 г. на католическия свещеник Петър Ковачев Царски (Imperiali). На анализ са подложени определени езикови явления от областта на лексиката в профилирани бази данни, отнасящи се към православната традиция, отразена в гръцкото и старобългарското влияние, към католическата традиция и западното лексикално влияние – латинско, италианско и хърватско, а в сборника на Царски, в съответствие с процеса на създаване на книжовен език на народна основа – и към интерференциите от турски език в условията на билингвизъм в Османската империя на Балканите.

Abstract. The study focuses on one of the most substantial peculiarities of the literature of the Bulgarian Catholics – the influence of linguistic systems different from the Bulgarian language in both spoken and literary form. The concrete material is excerpted from two main sources: the emblematic for the Catholic literature Filip Stanislavov's Abagar, printed in Rome in 1651, and the earliest dated Catholic manuscript from year 1773, created by the Catholic priest from Haskovo Petar Kovatchev Tsarski (Imperiali). The analyses comprises some lexical phenomena summarized in profiled data base, which refer to the Orthodox tradition through Greek and Old Bulgarian influence, to the Catholic tradition and the Western influence through Latin, Italian and Croatian, and into Petar Tsarski's miscellany, in conformity with the process of creation of the so called literary language with vernacular base – to the interferences from the Turkish under bilingualism condition all over the Ottoman Empire on the Balkans.

Keywords: Literature of the Bulgarian catholics, Abagar, Petar Imperiali, historical lexicology

1. Обща постановка

Развитието на модерните лингвокултурологични и информационни направления в хуманитаристиката в последните двадесет години направиха актуално проучването на нетрадиционни за българската култура феномени, прояви на другостта, етноконфесионалната специфика, маргиналността. Един от тях е *литературата на българите католици*, възникнала като резултат от Контрареформацията, когато след Тридентския събор (1545–1563) Римокатолическата църква взема решения за засилване на своето влияние по света и в частност на Балканите. През XVII в. се създава нееднородна по състав и език литература на българите католици, към която се причислява *Абагарът* от 1651 г. на „епископа на Велика България“ Филип Станиславов. През XVIII в. книжовните прояви на българите католици продължават с произведения, писани и преписвани от бившите павликяни. В българската литературна история тези писмени паметници получават названието *павликянска книжнина*. С този термин се подчертават техните различни езикови особености и народноразговорната им основа, за която се смята, че е книжовна проява на павликянския говор. За разлика от XVII в., когато българите католици създават литература на италиански, латински и т.нар. илирийски език, през XVIII в. образците са вече предимно на народен език. В настоящата работа ще използваме единствено термина *католическа литература/литература на българите католици* с уговорката, че павликянската книжнина от XVIII в. е част от този литературен процес и за нейното означаване по-точното определение е „католическа литература на новобългарски език“¹.

Езиковото изследване на тези паметници в профилирани бази данни, съответстващи на съвременните дигитални методи за извличане на информация, не е проведено системно. Книжнината на българите католици е динамично и нехомогенно явление и се отличава с вътрешна специфика в своите исторически форми на съществуване. Абагарът е печатан със специален наборен шрифт, а католическата литература от XVIII в. е ръкописна. Абагарът е малък молитвеник във формата на амулетен свитък, предназначен да предпазва от зли сили и да подпомогне приемането на католицизма, основно в средите на българите павликяни от Свищовско и Никополско; през XVIII в. се създават ръкописни сборници в други ареали, които надрастват нуждите на религиозния прозелитизъм и усвояват в много по-голяма степен католически образци. В Абагара се използва кирилицата, а в сборниците от XVIII в. латинска графика. Общото между тези книжовни феномени е упо-

---

¹ Терминът „павликянска книжнина/литература“ е въведен в българската литературна история от Любомир Милетич, който първи изследва и подробно описва бита и обичаите на българските павликяни (Милетич 1903). Повече за това определение вж. у Абаджиева 2015. Повече за католическата литература от XVIII в. като пример за книжовен език на народна основа вж. у Абаджиева 2014.

требата на *живия български език от епохата на тяхното създаване*, който в най-голяма степен засвидетелства различията в етническата култура или социалната група, отразява обществената специфика, попива от диалекта на книжовниците или на потребителите на книгата. В лексикалната система на езика, на който са създадени тези писмени паметници, е отразен *историческият развой на българския език*. Негов носител са българите католици. Говоримият български език е градивната матрица, върху която се натрупват разнообразни влияния. Влиянията от латински, италиански и хърватски навлизат посредством вероизповедната принадлежност и престижния езиков суперстрат, тъй като така нареченият южнославянски илирийски книжовен модел в неговите разновидности (Иванова 1989, 306) по това време е езикът на образованото католическо духовенство и на католическите мисионери на Балканите. Той е своеобразен *lingua franca* въз основа на няколко хърватски диалекта с писмена употреба сред приелите католицизма етноконфесионални диаспори от население в рамките на Османската империя. Влиянията от турски се проявяват поради доминиращия билингвизъм в условията на Османската империя на Балканите и народно-разговорното начало в част от текстовете и при определени книжовници. Непоследователно в отделните текстови представители се намесват интерференции от високите образци на православната писмена традиция – старобългарската и гръцката. На фона на всичко това ярко присъства диалектната стратификация от отделни региони на българската етническа територия. Така книжнината на българите католици се превръща в *езиков конгломерат*, който е съхранил паметта за историческото минало, за бита, психологията, материалната и духовната култура на част от българския народ. Едни от най-точните характеристики за нея, изразявани по повод на отделни нейни представители, отбелязват именно това смесване на езикови пластове до създаването на „уникален тип полиглосия“ (Иванова 1999а, 120 за Абагара); „обща южнославянска филологическа платформа“ (Иванова 1989, 309 за Абагара); „наслагването на една нормативна система върху друга на принципа на музикалната полифония“ (Иванова 1999а, 129); „смесеният характер на езика – плод на обмислена стратегия“ (Иванова 1997b, 53 за Абагара) и др. На настоящия етап на проучване активните компоненти на тази езикова смесица са достатъчно ясно обособени, а творческата инвенция на изследователите продължава да добавя нови (например наличие на словообразователни полонизми в Абагара според Л. Илиева – Илиева 2011, 200–202), с което езиковият код на католическата книжнина в нейните най-изявени представители, ако не напълно разчетен, то поне значително се е отдалечил от остарялата представа за „странен език“ (Пундев 1924, 299), за несистемност и грешки (Атанасов 1959, 84–92), опростено бинарно разделяне на езиковите факти в опозицията сръбски или български, православни или католически. Безспорно е също така, че наслагването не просто на езикови явления, а на *самостойни езикови модели* определя книжовната продукция на българите католици като раз-

лична от потока на среднобългарската книжнина в периода XVII–XVIII в. и обуславя присъствието на другостта² до такава степен, че още през 1929 г. Аф. Селишчев посочва за важна задача „проучването на българизмите в писанията на българите католици“ (Селишчев 1929, 245).

В настоящата студия ще се опитаме да предоставим обработени лексикални бази данни само за определени пластове лексика с чужд произход. Основните цели на разработката са:

1. Да се проверят съществуващите до момента научни тези и хипотези за езиковия характер на тези паметници посредством специализираното изучаване на една езикова подсистема и само на един неин аспект.
2. Чрез съпоставка между лексикалните бази данни от двата избрани източника да се очертаят устойчиви тенденции в езиковата специфика на католическата книжнина.

2. Абагарът на Филип Станиславов от 1651 г. (нататък АФС)

Още при въвеждането му в научно обращение върху АФС е сложен етикетът „първата печатна българска книга с езикови елементи на жива, говорима българска реч“ (Петровски 1877), „ein neubulgarischer Druck“ (Лескин 1879), „първият печатен паметник на новобългарски език“ (Попруженко 1905) и др. Макар че според съвременните критерии на библиознанието подобни определения могат да бъдат оспорени в някои свои параметри (особено думата книга), те продължават да съществуват с корекции в съвременното научно пространство (сравни „Абагар е всъщност и първото печатно издание с новобългарски езикови елементи и първият печатен български амулет“ – Минчева, Георгиев 2011, 28). След откриването през 1924 г. на единствения у нас екземпляр в Софийската народна библиотека това мнение се утвърждава в труда на В. Пундев. И до днес той представлява единственото и най-цялостното езиково изследване на АФС като „паметник на българския език от XVII век“ (Пундев 1924). Най-голям интерес сред изследователите от миналото и съвременността предизвикват правописно-фонетичните особености на паметника, особено диференцирането на сърбизми и българизми (Пенев 1930, 297–301), доколкото те са най-яркият, разпознаваем белег на текста и неизбежно се разглеждат във връзка с шрифта. Под една или друга форма редица автори говорят за влиянието на сърбохърватския език в АФС (особено у Колендич 1927 и Радойчич 1930–1931, 211, които дори смятат, че българските думи в него са единични и заменят такива, които българите не са могли да

---

² Тук няма да навлизаме във философската и социално-историческата перспектива на термина, която е много по-дълбока и също толкова приложима към изследваното явление. По отношение на езиковата практика го схващаме като контекстов синоним на чуждостта, т.е. на системни или единични прояви на чужд езиков дискурс, различен от българския.

разберат). Този аспект е допълнен от Н. Иванова с изчерпателни наблюдения за хърватското (илирийското) правописно-фонетично и морфологично влияние (Иванова 1989, 1997а, 1997б, 1998 и др.). Езиковедските изследвания са едно от най-активните направления в проучването на АФС и в техния обseg езикът на Станиславовото произведение е подложен на съпоставки и сравнения с езика на чипровските документи от XVII в. (Селищев 1929); с творчеството на Петър Богдан Бакшич и Кръстьо Пейкич (Иванова 1998); с езика на новобългарските дамаскини (Райков 1979, 29); с латински, хърватски, среднобългарски православни текстове (Йеркова 1978; Райков 1966; Илиева 2010; 2011, 178–200; Минчева 2015, 163 и др.); с езика на други южнославянски абагари (Грицкат 1985). Най-съвременните изследвания в българската езиковедска наука принадлежат на Н. Иванова, Л. Илиева и Б. Минчева, с което се утвърждава „уникалната езикова стратегия на Станиславов, съчетаваща в динамика и контраст елементи от всички южнославянски езици“ (Иванова 1999), АФС като „образец за практическо приложение на книжовноезикова концепция“ (Илиева 2011, 203). Изследва се творческото присъствие на епископ Станиславов не само в послеслова с ярките следи от народностното самосъзнание на българина от Ореше (л. 5, 4 колона) и в авторската му проповед срещу врачки и вещици (с начало на л. 1, колона 3), но и в така наречените Станиславови молитви с оригинални вставки от правоучителни елементи и молитвени инвокации (Минчева 2015, 171–182).

Така още с първите публикации за него от третата четвърт на XIX в. АФС влиза в многопосочни релации с историята на българския език, при това именно чрез парадокса на езиковата другост. Не по-малко динамични и разнолики са метаданните за него от различен характер. Последните археографски открития сочат 18 известни екземпляра в 9 европейски страни, от които само два – в Болонската и в Университетската библиотека на гр. Упсала, Швеция, са съхранени във формата на свитък (Амброзиани 2015; Минчева 2015, 80). В рамките на специфичния жанров тип на средновековната книжнина *абагар* от общо 6 известни южнославянски абагара само той е предназначен за различна от православието конфесионална общност. АФС е нееднороден по текстов състав с канонични, неканонични и апокрифни текстове, по произхода и природата на някои от които досега няма единно и категорично мнение сред изследователите. На общо петте листа, колкото е обемът му, са разположени 25 текстови единици, някои от които придружавани от рубризатори, пояснителни микротекстове и други прилежащи елементи (подробен опис и номерация още у Попруженко 1905 и Пенев 1930, 285–296, актуализиран у Илиева 2011, 178–189 и Минчева 2015, 163–182). От тях три са апокрифи с апотропеен характер – Имената на Господ (*нататък ИГ*), Имената на Богородица (*нататък ИБ*) и извадката от наратива епистолия на едеския цар Авгар до Иисус Христос (*нататък Е*), като към последния текст е добавено оригиналното поучение на Филип Станиславов (*нататък ОП*); оригинален негов текст е и послесловът (колофонът – *нататък П*) на изданието; съдържат се

още 20 текста, в чието оглавие жанровата им природа е определена като молитва (*нататък М* и пореден номер). Поради това в по-старите изследвания АФС е наречен просто „молитвениче“. Текстовият репертоар се съпътства от общо 9 гравюри. Нееднородният по своя каноничен статус, произход и текстова организация състав на АФС обуславя използването на *текстологично-функционалния подход*, а не само на *етимологичния анализ* в опитите за методологическа коректност при описанието на лексиката. Ето защо при извличането на лексикална информация задължително се посочва в какъв тип текстови единици е засвидетелстван даден пример. Под внимание се вземат и следните по-важни фактори:

1. Личността на епископ Станиславов, който съчетава българския си произход с високата образование на католически мисионер и отличното познаване на павликянската общност, от която произлиза и на която е духовен пастир; проявява се не просто като съставител, но подбира и преработва текстове, надгражда със свои допълнения матрицата на известните до момента южнославянски абагари. В светлината на съвременните проучвания върху АФС дори може да се говори за съзнателно конструирана композиционна схема, в която всеки текст, гравюрен или дори само технически елемент е организиран в смислово единство (Минчева 2015), и за идиолект на никополския епископ (Илиева 2011, 179), тъй като някои чисто лексикални замени са плод на неговия целенасочен избор. Такава симптоматична замяна с безспорен концептуален и символичен смисъл е заложена в първия текст – кратката извадка от шест реда от тропара за Въздвижението на честния Кръст Господен, където вместо термина *въздвижение* (*въздвижениѹ*, лат. *resurrectio*, гр. *ἄψωσις*) е употребено съчетанието *свѣтъмѣ карштѣнѣ*. Забелязана за пръв път от Л. Илиева (Илиева 2011, 178–180), тази особеност е един от най-приносните семиотични прочити на АФС в последните десетилетия. Инициацията във вярата започва с кръщението, то се практикува и при конверсията на еретици, а чрез него и адресатът – павликянската общност, наследила богомилския възглед да се отрича традиционното кръщение с вода, е приобщена към новото начало и приемането на католицизма. В своето оригинално поучение духовният учител и наставник Станиславов поставя в опозиция производните термини *карштѣни*, *некарштѣни*, за да противопостави двата пътя пред вярващия християнин – към спасението чрез кръщение или към осъждането и духовната гибел. В една от молитвите пък говори *за нѣкѣвнѣрнѣ нашн*, т.е. за приелите новата вяра, за които се произнася специален благослов. Прозелитичният аспект на АФС е неоспорим.

2. Разнопосочните книжовни източници, сред които досега в науката се сочат: римският мисал *Ritual Rimski*, отпечатан през 1640 г. в превод на Б. Кашич от латински на славянски; латинският бревиарий с развит чин за сключване на брак, или така нареченият *Ordo Matrimonii според официалния литургически компендиум на Римската църква Rituale Romanum* (Йеркова 1978); венецианските печатни молитвослови (книгите за пътници

на издателската фамилия Вукович и на българина Яков Крайков от XVI в.); православната религиозна книжнина и нейните подразделения канонични, неканонични и апокрифни представители, като тук си струва да се цитира мнението на Н. Радойчич, че АФС е могъл да „заблуди“ и православното население, а една от целите му е била да отслаби силата на православните абагари от типа на Люблянските плочи, датирани от същата епоха, края на XVI – началото на XVII в. (Радойчич 1930–1931, 204). Тази теза при Ир. Грицкат е доразвита с идеята за професионалната търпимост на самия жанр абагар (Грицкат 1985). Затова и многократно изразеното мнение, че новобългарските езикови явления са концентрирани повече в наративните, оригинално авторските части на паметника и в някои от най-близките до всекидневния живот молитви, е напълно основателно. Може да се добави, че и първият кратък микротекст *Похвала на честния кръст* е оформен изцяло в духа на славянската богослужерна терминология.

3. Гръцка лексика

Подредени по азбучен ред и в нормализирана форма³ в АФС се открояват следните репрезентати на етимологически гръцизми и усвоени във византийската книжнина хебраизми: **Япостолъ**, **Япостолъскъ** (апостолъска църква), **Янгелъ**, **Ярхангелъ**, **Ярхиери**, **Яфанафосъ**; **Бискоупъ** (М и П), **Бискоупъскъ** (прѣстолъ вискоупъскъ М); **Даскалъ** (оглавления на М), **Дика**, **Диавольскъ** (Диавольско лоукавство, царие диавольские М), **Диаконъ**; **Евангелистъ**, **Евангелистовъ**, **Елеонъ**, **Елиmanoуилъ**, **Епистолина** (два пъти само в Е), **Епитрахилъ**, **Еретикъ**; **Жидъ**; **Идолъ**, **Иевреи**, **Иереи**, **Измирна**, **Исоусъ** (два пъти в два различни произносителни варианта **Исоусъ**, **Исеусъ** и 11 пъти с типичната за цялата католическа книжнина хърватска форма **Исоукаретъ** самостоятелно или в инвокации с най-честото сакрално приложение **господинъ**); **Кадилница** (кадилница златна ИБ), **Калоугеръ**, **Католичъскъ** (католическа църква М), **Кивотъ** (ИБ), **Кириосъ** (ИГ), **Коситра** (слива коситра ‘лее олово’ в ОП), **Кринъ** (ИБ); **Магина**, **Месина** (ИГ), **Миро**; **Пантократоръ** (ИГ), **Параклитъ**(ИГ), **Патриархъ**, **Патриарховъ** (име патриарховиухъ), **Попъ**, **Похризати** (М); **Ортодокскъ** (ортодокска църква М); **Гавлотъ** (име на Бога в ИГ и М), **Герафинъ** (самостоятелно и в съчетания **царица серафинолъ** ИБ), **Сионъ**, **Скринина** (само в ИБ), **Сотиръ** (само в ИГ), **Сотона** (М),

³ При нормализацията са въведени следните графични замени: етимологичен ж и лигатурата ѝ се предават само с оу; еровете следват етимологическата си дистрибуция; консонантна група гн се заменя с нейния еквивалент на български език, тъй като е фонетично-правописно влияние от страна на италиански и хърватски върху Станиславов за означение на мекост, сравни у Б. Кашич *od zemgliae* ‘от земята’ или *gnegowi* ‘негови’; при наличие на отклонения от етимологичния облик на думата в самия текст се избира най-близкият до съвременната форма вариант (например **църква**, вместо старобълг. **църкы**).

Сотоньскъ (завезе сотонске, расклоудениа сотонске М, сотонска вилиа ОП); Тилианъ (ИБ), Типаросанъ (П), Трапеза (света трапеза ИГ, ИБ, трапеза господь-на М); Харизати, да хариза (четирикратна употреба на този глагол в М и П), Хероувинъ (варианти Хероувинъ в М; съчетания царица хероувиномъ, престолъ хероувимьскъ в ИБ), Хероувимьскъ (престолъ хероувимьскъ в ИБ); Христианъ (ИБ, ОП), Христианинъ, Христианка (в М „Отче наш“), Христианьскъ (доуша христианьска М), Христосъ (в тази форма общо 4 пъти в ИГ, Е и ОП; Христосъ в пояснението към молитвата „Отче наш“; Христъ 8 пъти в Е, ОП, М, като влиза включително в устойчиви словосъчетания въ име Христа, Христа Бога, Христа ради), Христовъ (Е, ОП, М, включително в съчетания мученикъ Христовъ, прибивалище Христово).

Диференцирането на думите с гръцки произход в тематични полета показва, че очаквано най-многобройни са примерите в раздела религиозна и богослужерна лексика и терминология. Изграждането на терминологичен апарат, свързан с християнството и обслужването на култа, е типично за цялата средновековна книжнина (Тотоманова 2015, 5). В славистичната медиевистика нейното проучване още от основополагащия труд на Фр. Миклошич (Миклошич 1876) очертава богатство от лексико-семантични групи. В АФС се открояват:

– Съществителни нарицателни за означение на основни понятия от религиозната представа за устройството на света, някои от които са хебраизми или стари арамейски думи, и устойчиви епитети в религиозно-църковната парадигма на християнството: ангелъ, апостолъ, архангелъ, евангелистъ, идолъ, месиа, серафинъ, сотона, хероувинъ, епитетите католичьскъ, католикосъ, вселенски, ортодокскъ, орѳодоѳос ‘от правата вяра’, и др. Така например думата апостол има 9 употреби, от които най-много в оригиналното поучение, където се среща не само като трафаретно приложение към лични имена – ап. Яков, ап. Тадей, ап. Павел, но много по-често се употребява в мн. число, придружена от устойчиви епитети, за да означа една от проявите на сподвижничество в името на Христос. В християнската космогония и демонология дяволът има различни имена и проявления. В АФС се използват двете думи диваволъ и сотона и техни производни с количествен превес на втората. Най-честите нейни колокации са свързани с устойчиви атрибутивни синтагми от прилагателно и съществително – сотоньска вилиа, расклоудениа, завезы, чары, т.е. изцяло с негативна семантика за магическите практики и суеверия, срещу които се бори самият Станиславов. Само една от употребите изравнява синонимно атрибутите дивавольскъ и ѿ сотонъ с идентичен компонент на съчетанието царице завезе дивавольске сила – ѿ свѣтуне царице в молитвен текст. Усвоеният през гръцки хебраизъм сатана, сотона, Σατανᾶς, Satana е с универсална употреба както във високия книжовен регистър, така и на диалектно равнище (сравни *сотон* ‘им ‘омайвам, омагьосвам’ в Трънско, но и *сатаносам* ‘измамя, заблудя’ в Кюстендилско – ДА), следователно по своя функционален статус заема гранична позиция в посочената лексико-семантична група.

Неговата употреба в АФС е можела да разчита едновременно на действието на книжовните образци и в православие, и в католицизма, но така също и на живия български език. Това се потвърждава от избраната правописно-фонетична форма с *o* вм. *a*, както се среща прилагателното в южнославянската литургическа книжнина (сравни в Часослова на Яков Крайков от 1566 г. дѣйствиа сочѣнина; така и у Б. Кашич).

– Съществителни нарицателни за лица, които обозначават длъжности и степени в църковната йерархия или общи названия на еретици. Това е най-богата на репрезентати група: архиепи, дияконъ, иереи, калугѣръ, патриархъ, попъ, еврѣи, еретикъ, жидъ. От тях с най-висока фреквенция е попъ, доколкото в ръцете на свещеника е грижата за паството в малките религиозни общности. С тази особеност терминологията в АФС се различава както от традиционната употреба на *sacerdos* в *Rituale Romanum*, така и от тази на *misnik* в *Ritual Rimski* за длъжността на свещеника, и следва да се обясни с обичайна за разговорния узус лексема. Атрибутите от облеклото на църковнослужителите могат да се обособят в отделна група, но в АФС се откроява единствено използваният двукратно в литургически указания към молитвите онароднен облик с начална елизия петрахилъ, гр. ἐπιτραχήλιον, или така нареченият нашийник: ѡблѣцѣт се ѡ рѣхѡ цаѣркѡѡбнѡ, и пѡставѣ петрахи на шиѡ. Докато необичайното за българската литургическа терминология съчетание роухо цръкѡѡбно в общото значение църковно облекло, горната, външната част на цял комплекс от елементи, е заето от хърватски, то атрибутът на свещеника като епитрахил, а не като *stola* в латински, *paramnica* в хърватски, е повлияно от православната традиция.

– Гърцизми хапакси са ограничен брой думи, зависещи основно от контекстовата среда. Досега на изследователите е направила впечатление думата дика, δίκη ‘правда, справедливост’ от финалната формула в молитвата за болен и немощен човек (М 24): тѣбе вѣсѣдѣ хѣлаа, днка, цаѣст, и пѡстѣне ва веке вѣкѡм. Самата молитва се определя различно от учените: като апокрифна с успоредици в южнославянски образци в превод от гръцки (библиография и мнения у Пундев 1924, 334) или като канонична и заимствана от западен ритуал за помазване, елеосвет върху болен (Илиева 2011, 189). В случая обаче ни интересува присъствието на непреведен гърцизъм във финалната формула, която в АФС е своеобразна и не почива на тристепенните доксологични формули нито в православната традиция тако твоѡ истъ цѡрѣство (вариант дрѣжава) сила и слава, нито в католическата с *regnum, potentia, gloria*. Тъй като формулярът у Б. Кашич е развит в друга структурна рамка, различна от изброяванията у Станиславов и в южнославянските преводни молитви, преките аналогии с този текст стоят под съмнение. Най-вероятно и тук става въпрос за някаква редакторска намеса на самия Станиславов, който е комбинирал от римокатолически и православни молитви. Поначало единичните гърцизми в АФС намират различно обяснение според типа текст. Например Кнрѡсѣ, Яѣанаѡсѣ, Шѣѡтнѡр, Пандѡкратѡр, Параклит се извличат

от ИГ и съответстват на именната парадигма образи в оригиналния гръцки текст, която в славянската кирилска традиция остава непроменена. Инвокацията *Κυριε ελεησων, Κυριε ελεησων. Γωσπωδε πωμνησθι, Καριε πωμνησθι* обаче се помества в молитвата над бездетна жена, а същите инвокации се срещат в чина за встъпване в брак в *Rituale Romanum* (сравни *Kyrie eleison, Christe eleison*, p. 304).

Разглеждането на двата начални апокрифни текста ИГ и ИБ като единен комплекс, заимстван от печатните южнославянски молитвослови на Б. Вукович и Я. Крайков, води до няколко заключения за употребата на гърцизми във версията им у Станиславов. На първо място, в ИГ няма пропуснати гръцки лексеми, дори начинът им на изписване в АФС също издава следването на кирилски образци. Едно възможно обяснение е универсалният им характер, независимо от наличието на латински съответствия за някои понятия, например *παντοκράτωρ*—*omnipotens* ‘вседържител’, *παράκλητος*—*consolator* ‘утешител, защитник’ (но в преводните от лат. молитви *свѣгланѡштнѣ* *вм. omnipotens*). Особено това е валидно за варианта *Ωσωτηρ*, чиято начална омега е не просто доказателство за широката употреба на знака в целия Абагар, но намира потвърждение в палеотипите (*ωσωтирь* във венецианските издания). Идентично е положението при думите с гръцка тита в АФС. Пропускането на тълкувателната част на имената сближава АФС с Часослова на Яков Крайков, още повече че и в двата източника краят на ИГ е един и същ, но с една съществена разлика. Станиславов помества в края на ИГ католическата инвокация *Господи Исускарите помози*, типична за целия АФС. Различна е картината в ИБ. Особеният култ към Дева Мария в католицизма е изисквал всички метафори и символи да бъдат разбираеми. Известно е, че павликяните еретици не вярват в непорочното зачатие, и култът към Дева Мария е трябвало да бъде наложен с всички средства, включително езикови. Това е причината от ИБ да се отхвърлят някои трудноразбираеми понятия, чиято форма би затруднила дори православните потребители на тяхната магическа сила. Факт е, че една група имена на Богородица се предават различно в самите палеотипи, и в АФС те са пропуснати съзнателно. Става въпрос за разположените в пряка контактна или близка позиция *Ялин’ѡсь* в Яковия часослов, *Плин’ѡсь* у Вукович; *Янданаса* при Крайков, *Пан’данаса* у Вукович; липсващите у Крайков *Блахер’наѡѡнса*, *Кар’д’ѡѡнса* и др., чиято звукова и семантична „другост“ и неразбираемост в съзнанието на този, който ги носи като амулет, ги превръща повече в магически и заклинателни формули, отколкото в естетизирани религиозни символи. По този начин за АФС са верни едновременно две твърдения: Станиславов ограничава и изключва редки гърцизми от ИБ, за които намира прецедент в практиката на първия български печатар, но същевременно текстът се отличава с повишена концентрация на устойчива гръцка лексика според употребата ѝ в православната книжнина и в българските диалекти. Наред с изключването в ИБ Станиславов проявява и друг подход – заместване по звукова аналогия, какъвто се практикува и по отношение на понятия от славянската реч. За при-

мер ще посоча скрипния вѣхънна вл. искръна вѣда у Яков Крайков и истинна вѣда у Вукович, а самата лексема скинина, гр. σκηνή, отново показва близост с православната гръко-славянска, а не с католическата традиция; вистрѡ зрѣнїѣ в АФС срещу зрѣнїѣ илѣк'тѡ у Вукович, зрѣнїѣ лѣтѡ у Яков Крайков; още мати силна вл. мати. носило; њ врата град вл. врьтоградъ и др. Процесът на редакция е довел до липса на симетрия в броя и подредбата на 72-те имена на Богородица, които, както и при ИГ, Станиславов не отбелязва с цифра, прилагайки съзнателния си подбор. Потвърждава се предложената от Л. Илиева хипотеза, че наред с южнославянските палеотипи като безспорен източник съставителят е използвал и католическата Литания от гр. Лорето за ИБ (Илиева 2011, 183), още повече че самият Станиславов е възпитаник на илирийския колеж в града. Някои от пропуските на имена от ИБ издават по-дълбок замисъл. Така например пропускането на жрътъвѣникъ и заместването му с липсващата у Б. Вукович и Я. Крайков алегория църква Солѡмонѡва се вписва в павликянската представа за това, че Божията църква може да бъде във всеки дом и във всяко сърце, без да изисква обособено сакрално пространство, символ на което е олтарът, жертвеникът. Заслужава да се припомни, че в своите описания на Северна България Станиславов изрично се спира на практиката на павликяните да използват преносим олтар, т.е. тип маса за извършване на религиозните тайнства (Станиславов, Парчевич 2012, 15).

В пряка връзка с горната група са съществителните собствени с алегорично значение, които остават смислово натоварени понятийни същности на християнството. От ИГ за пример ще посочим Савваѡвъ, Єлѡвнъ, Єммануїль, от ИБ Сивн. Процесът на преобразуване на собствените имена в нарицателни следва алегоризацията – един типичен езиков феномен в двата апокрифа, и символиката на метафоричните образи. Друга подкатегория са съществителни с конкретно значение, които също се метафоризират и алегоризират. В АФС в съзвучие с оригинала на Богородичните имена са запазени примерите измирна, смѣрѡа; кивѡтъ, кѣѡтѡс; кринъ, крѣѡѡѡ; трапѣза, трѡпѣза; ѡмманъ, ѡмѣѡѡа. Интересно обстоятелство е, че в АФС съчетанието от венецианските полеотипи скрижалъ завѣта е променено на кѡфѣцк завѣта, в което някои учени виждат такива лексикални прояви, които ограничават присъствието на лексеми от източната част на южнославянския православен ареал (Иванова 1999, 121). Подобен извод обаче трудно може да се абсолютизира. Като оставим настрана факта, че тук е налице метонимична замяна, доколкото скрижалите се съдържат в кивота, ковчега на завета, Станиславов демонстрира личен подбор на три синонима *кивот*, *ковчег* и *скиния* в рамките на зададеното семантично поле. Може да се очаква, че лексемата *ковчег* с източен произход и статут на ранна тюркиска заемка в славянските езици е била позната и от битовата практика, но вътрешнотекстовата синонимия в АФС при другите две лексеми се дължи на влиянието на старобългарската богослужебна книжнина. Става въпрос за осмисляне на понятията в духа на общохристиянската символика, в които езиковият елемент дава само градиво-

то, но надраства прякото номинативно значение. Достатъчно е да се приведе примерът с разпространената в народния език дума *трапеза*. Тя има конкретно битово значение, но в АФС е единствено символ на сакралното олтарно пространство, място за принасянето на евхаристийната жертва и оттук – една от алегиите за Богородица. Освен апотропейните, защитните функции, апокрифът ИБ в рамките на АФС притежава и катехитични, тъй като внушава дълбокото християнско съдържание на думи термини в литургиката, които с прякото си значение никога не са излизали от употреба от народния език, но в терминологичното и алегоричното си значение съдържат духовна субстанция, способна да приобщи новопокръстените. Така езиковите единици подпомагат инициацията във вярата чрез един изпитан дидактически похват – непознатото се свежда до познатото, неразбираемото се обяснява, отричаното добива приемлива форма.

– Разговорни гърцизми. Емблематичен за АСФ е глаголят *харижа*, *харизвам* от гр. χαρίζομαι ‘дарявам, дарувам, подарявам’, който Станиславов използва в обличията *харнза*, *харижи* в М и *харнза*, *харнзнем* в П. Този гърцизъм е натоварен с дълбока религиозна конотация, тъй като се развива въз основа на сакрално понятие от Библията – благославянето, въздаването на благодатта, благо (χαρίς) като висш божествен акт. В старобългарската писмена традиция не съществува идентичен глагол, а лексемата χαρίς най-често се предава с калкирани по гръцки образец модели, съдържащи елемента *благо-*, *благодѣтъ*, *благодать*. Употребите в молитвен текст от АФС застъпват тази библейска конотация, акцентирайки върху благодатното влияние на Божията воля върху човека в ежедневните му житейски дела – зачеването на дете или светото тайнство на брака (*харнза тнм пврвд, цѣдѡ харнжн* в М13, 14). При това и трите молитви срещу дяволските козни и безплодието на жената имат доказан латински първоизточник, но преводът на Станиславов, запазвайки смисъла на латинските изрази honoro ‘почитам’, donare, digno ‘давам, удостоявам, почитам’ (Йеркова 1978, 66–67), избира разпознаваем лексикален еквивалент от арсенала на православната гръко-славянска богослужебна книжнина, дълбоко вкоренен и в разговорния език (*харижа* ‘даря, подаря’, *харизма* ‘дар, подарък, сватбен дар’, включително народни етимологични фигури от типа на *харизмо да ти харижа*, на цялата българска говорна територия, също в Северна България, Русенско, Добруджа, т.е. в идиолекта на самия преводач и на павликяните от Свищовско). Затова епископът не се колебае да го включи в оригинален текст. В П той дарува своя български народ с книжовната благодат на Абагара в съзвучие с непреходните родолюбиви традиции книгата и писаното слово да са духовен дар. Без всякакво съмнение тази двойка същност на богословския термин и народно-разговорното съдържание на една и съща лексема изискват диференцирана обработка при лексикографиране.

Към тази група следва да се споменат още следните лексеми. *Даскалъ*, гр. δάσκαλος ‘учител, наставник’, се среща само два пъти в оглавлението

на М5 и в текста на следващата поред молитва, която с всички основания се смята за авторско дело на Станиславов по предварително зададена композиционна схема на католически литургически образец (Илиева 2011, 184–185). Забележително е, че той поставя даскалите редом до поповете и духовниците, а във втория текст ги включва в йерархическата организация на Божията църква от папата и кардиналите до обикновения мирянин, изравнявайки социалната значимост на учителя с тази на духовенството и акцентирайки върху органичната връзка между вярата и просветата. *Коситра* в израза *сливам коситра* ‘лея олово’, през гр. *κασσίτερος* от лат. *cassiterum* (БЕР 1979, 2, 659; ДА) ‘олово, калай’, бележи разпространение в същата епоха в литургически указания от православни книги и в диалектите, сравни *коситрѣкъ*, *коситрѣно* *влюдо* ‘калаен, оловен’, диалектно днес в Оряховско, Троян, Самоковско; в Етрополе *коситра* ‘късчета сребро в старо шлакно’. В ОП тя е употребена в словосъчетание със значение на магическа практика да се лее олово с лечебен и превантивен ефект срещу зли сили, болести и страхове. Лексемите *επιστολινα*, *ἐπιστολή*, и *миро*, *μύρον*, независимо че са натоварени с терминологично значение, очевидно са били познати в езика на павликяните. Докато втората от строг църковен термин се е пресемантизираща в народния език в различни употреби (освен ‘благовоние, аромат’, назовава още ‘растение’, ‘платно в религиозни обичаи’ и др. от същата мотивираща основа – ДА, БЕР 1995, 4, 117–118), първата е позната в павликянската космогония. Според вярванията на павликяните от Морето на движението били извадени 15 епистолии или деяния, от които те черпели вдъхновение (Пундев 1924, 332). Причастието в колофона *типаросанъ* < *типаросам* ‘отпечатам’, гр. *τύπτω* ‘удрям, натискам, отпечатвам’, издава връзката на АФС с първопечатната кирилска книга. Венецианските издания на Божидар Вукович и Яков Крайков допринасят много за създаването на славянска терминология в книгопечатането, като заемат словен арсенал от престижната гръцка традиция.

4. Западно лексикално влияние

Този тип влияние по отношение на книжнината на българите католици обикновено се отъждествява с латинския, италианския и илирийския език. То изисква диференциране в отделни суббази данни. В АФС обаче, независимо от доказаното влияние на католическите образци, лексикалното влияние на латинския език е силно ограничено. Наблюдават се няколко ясни тенденции. Първо, основни богослужбни термини са практически идентични в гръцки и латински, особено описаните тук в първите два параграфа. Тяхната употреба в АФС налага единен лексикален стил на едно християнско съчинение, създадено от образован християнин и предназначено за християни, независимо от католическата или православната вероизповедна деноминация. Такъв общ словен фонд е особено подходящ при инициация във вярата, тъй като се опира на общохристиянски термини и неутрализира различията. Второ, някои

разговорни облици *християнинъ*, *християнка*. Единичната поява в АФС на облика *Кристосъ* в пояснението към молитвата „Отче наш“ се среща като рядка интерференция и във венецианските издания, включително в Часослова на Яков Крайков (сравни съ *креста образъ* на л. 116а), под влияние на западно произношение.

б) маркирани чрез словообразуването нетипични за православната българска традиция облици от общославянски корен, като *владѣство*, *земалски*, *земласки*, *небески*, *цловецански*; *поглавице* и *снливостн*, в значение ‘земни владетели и имащи власт, съдници, съдии’ от молитвата на смъртен час, която е оригинална компилация на Станиславов. *Поглавице* в мн. ч. се извлича и от 148-и псалом (М 18), където съответства точно на хърватското *roglaviše*, лат. *principes*.

в) разговорни лексеми, които не намират паралел в българската книжна и диалектите на българския език:

Бахорка. Употребена е два пъти в ОП в твор. п ед.ч *какъ внѣ проклетн*, *вештнице*, *заз днавѣла*, *цѣлнтѣ*, *з бахоркнѣм*, *царѣм*, и *магнѣм*, и *вин. п. мн. число* във варианта за *вештнице*, *магнѣсннице*, *бахоркѣ*. Първата употреба е в един смислов ред с думите *магиня*, *чаръ*, а втората с агентивни съществителни за лица, занимаващи се с магически практики. Има различни обяснения за етимологията на лексемата, но от съвременна гледна точка те са най-добре изложени в Етимологическия речник на праславянския език (ЭССЯ, 1974, 1, 135–137; още у Пундев 1924, 331 и Пенев 1930, 300). Свързва се с праславянски корен **ba-* като в *багати* и експресивна суфиксация **-or*, подобно в *знахар* от *знати*: *бахорити* ‘омагьосвам, врачувам, бая’, *бахарка* ‘басня, заклинание’, *бахар* ‘знахар’, *бахорица* ‘врачка’ и др. Известна е на чешки, словенски, руски, сръбски, хърватски и дори лужишки, но не ни се отдаде да открием кореспонденти в български диалекти, вероятно поради друга суфиксация от същия корен *баячка*, *баялица*. Затова лексемата трябва да се приеме за хърватско влияние върху езика на Станиславов. Тъй като веднъж той я използва като абстрактно съществително редом с *магия* и *чар*, *цяр*, а втори път като същ. нарицателно за лице, предполагаме, че не е била вкоренена здраво в идиолекта му, а е интерференция от сърбохърватската говорна практика. Според Н. Радойчич, който изследва Люблянския абагар и открива в него думата *чопѣрница*, синоним на популярните в славянския Юг названия за вещици *мора*, *вицица*, *чародѣница*, точно редките и различни от общата лексико-семантична група думи могат да помогнат да се определи произходът на даден текст.

Бѣтежънъ ‘болен, немощен, страдащ човек’, от унгарски *beteg*, сравни в израза *beteg vaguok* ‘болен съм’. Това е културно наслоение в личната говорна практика на Станиславов с хърватско посредничество, вероятно усвоено още в Лорето. В АФС е регистрирана във формата *вѣтежънъ*.

Смашънъ: *нн смашкъм главкъм хѣдѣштн*, преведено като ‘ония жени, които ходят с остригани глави’ (Ангелов, Генов 1922, 586) или ‘ходещи с непокрита

глава“ (Абагар 2006, 51). Заедно с цяла поредица названия в ОП изразът се отнася към нарушители на Божия закон, които заради греховете си няма да влязат в царството небесно. Възможни са няколко тълкования: за производно от гл. *смицати*, *смакнути*, още *смицалица* в сръбски и хърватски със значение ‘проявявам лукавство, хитрост’; за израза *съ маскомъ*, т.е. за маскирането на лица и за участието им в театрални и игрови прояви, което християнската църква също остро осъжда; за производно от гл. *смахнути се* ‘да полудея, да се смахна’, срв. *сметнути с ума*, т.е. да става въпрос за бесновати, изпадащи в транс.

Други примери: *кроцина* ‘незначителност, злочестина’ по Лук. 1: 48 за *humilitas*, *neznatnost*; *несклада* ‘неуредица’; *одамнит* < *odmaknuti*, *odmicati* ‘отдалеча, оттегля, отложа, контекстово болести’; *отлакна* < *odlaknuti* ‘облекча’; *пюгарденю тело* < страд. прич. от *porrditi* ‘обидя, охуля, опозоря’; *чема* < *čemerati*, от лат. *gemo* ‘страдам, мъча се’; маркиращи облици на местоимения *сѣвака мѡшт*, *сѣва днѣла*, дори съюзни средства, като *алити* *вм.* или, и др.

Направените наблюдения позволяват да се потвърдят изказваните с други аргументи заключения. АФС се отличава с два основни типа езикови влияния, които стоят в основата на два различни концептуални модела за съчетаването на свое и чуждо: 1. Влияние от страна на православната традиция, която се усвоява посредством *старобългарската книжовна норма*, а чрез нея възпроизвежда основополагаща терминологична лексика на християнството от гръцки и латински; 2. Влияние от страна на *илирийския книжовен модел*, който прониква в езика на АФС по два основни пътя – чрез прякото въздействие на книжовни образци от типа на *Ritual Rimski* – официалния, признатия от Рим религиозен компендиум за славяноезичното население на Балканите, но също така благодарение на престижността на образованието и принадлежността към интелектуалния елит. Отново два фактора трябва да бъдат взети под внимание. Станиславов завършва илирийския колеж в Лорето, но и съзнателно се приобщава към дейността на Чипровската книжовна школа. Тя създава свой книжен фонд и единствена в системата на книжнината на българите католици от XVII в. може да претендира за статута на определена регионална проява на нормативността с наддиалектен характер. Коректив в тази сложна смесица остава говоримият български език, част от който е говорът на павликяните. Симптоматичен факт е обаче, че турцизмите са нерелевантен езиков признак за АФС (еднократно употребената в мн. ч. *харамна* в Е, от арабски през турски *harami* ‘хора извън закона, разбойници, обирджии’, е рядкост и има разговорен статус).

5. Ръкопис № 778 НБКМ на Петър Ковачев Царски

Най-ранно датираният ръкопис – образец на българската католическа литература на новобългарски език, който е достигнал запазен до нас, е сборник № 778 от Националната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ в София (НБКМ) на Петър Ковачев Царски. Той се датира от 1773 г. Както за неговото

написване, така и за останалите свои произведения книжовникът използва латиницата. Тази графика е характерна черта за цялата ни католическа литература от този период и стои в пряка връзка с религиозната римокатолическа принадлежност на авторите, които я представят.

Ръкопис № 778 е преведен от италиански език на български и може да бъде разделен на две основни части. Първата се състои от католически поучения и молитви. От с. 51 до с. 258 е поместен преразказ на Евангелието под названието *Xivot Issukrastov Isvaden od sveto Vanghielie Dese kazova kakoe' storil Issukras na tozi svet, kakomu ucil, i kolko teghlil, i patil dor damu utarve od robstvo pakleno.*

Езикът на първоизточника, от който е правен преводът, предполага наличието на италиански заемки. Тези влияния се свеждат в по-голямата си част единствено до правописа, който Петър Ковачев използва, а не толкова до лексиката. Голяма част от буквените комбинации, както и отделни графеми, книжовникът използва така, както те са установени и в италианската правописна система.

Италианско влияние

1. В графико-правописната система на сборника

В правописната система на Петър Ковачев Царски се открива силно влияние от страна на италианския правопис. То се наблюдава в следните буквени комбинации: *c* за означаване на *k*, *cia* – за *ча*, *cio* – за *чо*, *ciu* – за *чу*, *scia* – за *ша*, *scio* – за *шо*, *sciu* – за *шу*, *gia* – за *джа*, *gh* – за *г* пред предни гласни, *ss* – за *c* между две гласни.

1.1. В италианския правопис за означаване на *k* и *ч* се използва една и съща графема, а именно *c*. Пред задните гласни *a*, *u* и *o* тя се чете като *k*, а пред предните *i* и *e* – като *ч*. За да се прочете *c* като *k* пред предните гласни, към *c* се добавя *h*, т.е. получава се комбинацията *ch*. В ръкописа на Петър Ковачев за означаване на *k* се използва в преобладаващите случаи буквата *k*, но пред задните гласни *a* и *u* се открива също така и *c* по същия начин, по който това е установено в италианския правопис, напр.:

farcate, Calvario, Luca, zacaciat, cupiha, ocumuscin, publico, ubicale, cuce, Cana, Sinco, Cafarnao, Nicodemo, publicanin, placa, Iscariot, Cananeika, cato, halcat, camene, pricaza, casctata, prilica, Maicasi, docarelo, ischaxi, pacal, doveca, tuca, zacaciat, cal, vicaha, vanca, vicascese, zacare, caicat, razbalnicovasce, nebesco, Marco, recoha, nicoga, zacon, tolcos, coito, colcose, ocolo, nicoi, zbarcovaha и др.

Под влияние на италианския правопис *c* се използва за означаване на *ч* пред предните гласни *i* и *e*, напр.:

occi, ci, iskacise, ucci, rasharcila, maccise, acik, pocitaha, pocitasce, cilek, iskacise, ucisti, cifuttetego, occe, recesc, cerqua, oblecesc, cetir, poces, rece, sablecen, obrecenie, cetesce, cestita, zacela.

Вероятно Петър Ковачев избира този начин за означаване на *к* и *ч*, за да може да предаде характерната за българския език комбинация *чк*, която липсва в италианския език, напр.: *sickiet, sicko, sickite*.

За да се прочете *с* пред предни гласни като *к*, книжовникът добавя *h*. Изключение е думата *ciunci* [чунки]. Получават се комбинациите *chi* [ки] и *che* [ке], които са типични за италианския правопис, напр.:

lechie, berechietni, senchia, Melchior, vechie, pateche и др.

Тези съчетания се явяват в текста повече като изключения, тъй като, както казах и по-горе, за означаване на звука *к* се използва в преобладаващите случаи графемата *к*.

1.2. Буквените комбинации *cia, cio, ciu, scia, scio, sciu* се предават също по правилата на италианския правопис, а именно:

1.2.1. [ча] се предава с *cia*, напр.: *ciak, nauciat, zacaciat, ciarveno, placiat* и др.

1.2.2. [чо] се предава с *cio*, напр.: *bicciove, kluciovete, zacaciovaha* и др.

1.2.3. [чу] се предава с *ciu*, напр.: *ciubanet, ciu, ciunki, ciudesa, ciuha, ciudene* и др.

1.2.4. [ша] се предава с *scia*, напр.: *loscia, duscia, sluscia, nascia* и др.

1.2.5. [шо] се предава с буквената комбинация *scio*, напр.: *skrisciom, izvarsciova, loscio, poslusciovasce, dovarsciovasce* и др.

1.2.6. [шу] се предава с *sciu*, напр.: *sciube, sciubelendissat* и др.

1.3. Под влияние на италианския правопис *g* пред задните гласни *а, о, и* се чете като *г*, а пред предните *е* и *и* – като *дж*. За да се прочете *г* пред предните гласни се добавя *h* и се получават комбинациите *ghi* и *ghe*. Съответно, за да се прочете *дж* пред задните гласни, след *g* се изписва *i*. Ето примери от текста:

1.3.1. *gia* [джа]: *angiak, agiadissa*.

1.3.2. *gio* [джо]: *giovab, Remigio*.

1.3.3. *giu* [джу]: не се среща в текста.

1.3.4. *g* [дж] пред *е* и *и*: *gellatete, gelatin, zingir*.

1.3.5. *ghe* [ге]: *anghel, ghercek, drughe, Vanghelie*.

1.3.6. *ghi* [ги]: *drughiet, izucighi, drughite, ghi*.

1.4. Двойно *s*

В италианския правопис *s* между две гласни се чете като *з*. За да се прочете в такава позиция *s* [с], то трябва да бъде изписано двойно. На много места Петър Ковачев използва именно този начин за означаване, напр.: *pis-sal, spassenie, messo, siromassi, kurtulissal, lessen, uidissa, vessel, zaciudisse, ciudesse* и др.

2. В речниковия състав (лексикалната система) на сборника

Лексема	Произход	Значение, с което се използва в текста	Честота на употреба
Missa	от итал. messa (лат. mīssa)	Литургия	6, като 5 от тях са в първата част на сборника
Domin	от итал. Domine, вокатив на лат. domīnus.	Свещеник	1 в първата част на сборника
Martoria	от итал. martorio (martirio), лат. martyrium	Мъченичество, мъчение, изтезание	1 в първата част на сборника
Sacramenti	от итал. Sacramento	Тайнство	1 в първата част на сборника
Kalvario	от итал. Calvario	Голгота (името на хълма, на който е бил разпънат Христос, калка от евр. Gylgalthā)	1 в първата част на сборника

Прави впечатление, че италианските заемки се срещат в първата част на сборника, в която са поместени християнските поучения и молитви. Този факт има своето обяснение в спецификата на текстовете, които в по-голяма степен предполагат усвояване и употреба на християнски термини и понятия, типични за Римокатолическата църква.

6. Османизми

Тук възприемаме термина *османизми*, а не *турски заемки*, според разграничението, направено от Максим Стаменов, а именно, че османизмите са заемки от турски, навлезли в езика ни във времето, когато българските земи са били част от Османската империя. М. Стаменов уточнява, че като турски заемки могат да бъдат определени думи, „които са били възприети от книжовния турски или от турски диалекти на българска територия след Освобождението на България през 1878 г. от османско робство и още по-добре след основаването на Република Турция през 1923 г., откакто започва развитието на турския език като национален“ (Стаменов 2011, 21–22).

Наличието на голям брой османизми в сборника на Петър Ковачев стои в пряка връзка с народния характер на неговия език. Освен това трябва да се вземе под внимание фактът, че втората част на ръкописа представлява преразказ на Евангелието. Именно стремежът разказът за живота на Исус Христос да бъде в голяма степен разбираем и достъпен, предполага употребата на живия народен език. Не е случайно, че на много места в текста книжовникът обяснява книжовни думи и словосъчетания, използвайки османизми, напр.:

- i turnaghi u zemelskiet Rai, sanki u jedna' hubava bahcia
- macno, tescko, ghiucno
- bes grixia, i kahar nikakav
- tova' rezane, illi sünet besce jedin derman
- koi setesce dae' gospodar, i Saibia od sickiet svet
- da stoj na jedno' mesto tei siromascko, i tei alciak
- da kestissame nascite occi od loscio gledane, sanki daim storim zapt, dane gleda

Това явление, а именно поясняването на книжовна и българска по произход дума с турцизъм, се среща и в новобългарските дамаскини, в които също османизмите навлизат постепенно и сравнително късно, като впоследствие се увеличават многократно.

Извеждането на всички използвани от Петър Ковачев османизми е задача, която надхвърля целите на настоящата публикация. Тук ще бъдат представени избрани заемки от първите 90 страници от сборника.

Лексема в сборник № 778 НБКМ	Съвременна турска лексема	Значение
Alai	Alay	Полк
Alciak	Alçak	Ниско място или ниска гора
Aratlikat	Ahretlik	Брат, сестра в бога, побратим
Artak	Artık	Тъкмо, вече, най-после
Askerat	Asker	Военнослужещ, войн, боец
Barabar	Beraber	Заедно, редом
Barasciak	Bariş	Мир, разбирателство, съгласие
Cember	çember	Забрадка
Davia	Dava	Съдебно дело
Derman	Derman	Сила, мощ; цяр, лек
Ghemie	Gemi	Неголям кораб с платна, ладия
Hair	Hayır	Добро, благо, благополучие
Haivane	Hayvan	Животно, скот, добиче
Hizmetuva	От Hizmet	Служи, прислужва
Hodule	Fodul	Горделив, високомерен
Ikram	Ikram	Почит
Izin	Izin	Позволение, разрешение, отпуск
Kabil	Kabil	Възможно, допустимо; Вид, разновидност, сорт
Kahar	Kahır	Скръб, мъка, печал
Kail	Kail	Съгласен съм, одобрявам
Kareslia	Garazlı, Garezli	Зъл, отмъстителен

Kauga	Kavgа	Караница, свада
Kiimetlia	Oт Kin	Държа се лошо, злобно
Kolai	Kolay	Леснина, улеснение; Начин, средство
Konak	Konak	Къща за нощуване, за отсядане
Kondissa	Konmak	Отсядам, гостувам
Kovet	Kuvvet	Сила
Kurtulissam	Kurtuluş	Освобождаване, избавяне
Medresse	Medrese	Турско духовно училище
Memleket	Memleket	Страна, територия, област
Miscian	Nişan	Знак, белег
Niet	Niyet	Намерение
Okumusciam	Okumuş	Начетен, буден, предприемчив
Sahat	Saat	Час
Saibia	Sahip	Стопанин, господар
Saklet	Siklet	Мъка, душевно притеснение
Sebep	Sebep	Причина, повод
Toprak	Toprak	Почва, пръст
Viljat	Vilayet	Административна област в Османската империя; родно място
Viran	Viran	Разрушен, развален
Zahmet	Zahmet	Безпокойство, грижа
Zapt	Zapt	Задържане, запиране
Zeitin	Zeytin	Зехтин
Zor	Zor	Трудност, напрежение, усилие
Zorladissa	Zorlanmak	Принуждавам, притеснявам

Прави впечатление, че османизмите, които Петър Ковачев използва в езика си, са предимно от сферата на битовата лексика. В избраната за обработване за целите на настоящата публикация част от текста единственото понятие с османски произход, което се среща от сферата на християнската терминология, е думата *tur* за миро (от араб. *tuḡr*).

Особен интерес представляват две графема, които не са типични за италианския правопис, и които Петър Ковачев използва предимно в османизми. Това са буквите *ö* и *ü*.

Най-голямото езиково изследване на българската католическа литература от XVIII в. принадлежи на полската авторка Мариола Валчак-Миколайчакова, която обаче не забелязва графемите *ö* и *ü* в ръкопис № 778 на Петър Ковачев Царски (Валчак-Миколайчакова 2004), най-вероятно защото нейното изследване е комплексно и в него са включени съвсем малко части от разглеждания тук сборник.

За да станат по-ясни употребите на тези две букви, ще представим извадка от абсолютно всички лексеми в сборника, в които те се срещат:

Ghiüčno Мъчно, трудно	Sveti Zakaria. Blaxena Deviza Maria stori tozi patt se na kraka i teghli to=zi zahmet da stori jedin hair, sanki da po=gledni rodninatasi, i dai sluguva; i sic=ko, deto teghli, lekoise vide', i stori; zere' na dobrite sicko, deto pravat, i teghlat za' milos Boxia, leko, i lesnoimse pravi; a na zlite sickoimse pravi macno, tesc=ko, ghiüčno .
Sünet Обрязване	Tova' reza=ne, illi sünet besce jedin derman, de=to Gospod besce dal na deda Abrama, i na sickiet negov koren, i besce zapo=vedal dago zemat sicki, daimse makni tei grehat od Deda Adama; Sünetat pak bescego zapovedal Gospodin Boogh na Evreite, netokoci da=imse mahni grehat od Deda Adama sas nego, emijosc dasa belli, i daghii poznat od drughite hora, deto ne beha sünetlia.
Türлие Род, вид, сорт	Poznaha ci toi besce Spassitel od Svetat, i makar da besce cilek, besce i Gospod, i kato na Boga i Cilek poklonihamu tri türлие darbe, sanki zlato, tamjan, i Mur.
Düzen Ред, порядък, обичай	Zatova' osahat stana, i fana da fascte düzen , i dase gotvi za patt, sabudi, Issu=kras krasta, zego, prigarnago, i traghnaaha sas golema xialba, zere' videsce ci be=sce zakacilo dase izvarsciova onova', deto besce i Sveti Simeone kazal, koga pokloni Issukrasta u Cierqua Boxia na negovite raze. Sciasctissase diavlat kogamu odgovare Issukras tei, ama pakse ne ostavi da nagotvi drughi düzen , dase macci da=nogo izmami.
Müscéfere' Съвещание, сговор	Sas togozi Issukras sto=ri jedna' nosc golemo müscéfere' , i iskazamu goleme rabote, i nai mlogo od Krascteneto, i kolko besce potrebno, ci bes nei nemoxesce cilek da nameri Spassenie.
Müxdeto Подарък за радостна вест	Tetgo srescnaha negovite hizmekiari, deto ideha, damu dadat habar, ci Sinmu besce iz=dravil, i da zemat müxdeto : popitaghi toi, na ki sahat besce po' nehajal Sinmu, i vi=de', ci besce tamam na onzi sahat, koga' Issukrasmu besce rekal, dasi idi, zere' Sinmu xivejesce: zatova' poverova toi, i sickieta negova kascta' na Issukrasta.
Sürek Стадо	Pasesce tamam tam jedin sürek od svigne, deto makar dane jadeha Evrei=te, jadeha poganete, deto beha srede teh. Zatova' rekoaha diavlete na Issukras=ta: akomo ispaxdesc od tezi hora, dai=mo barem izin, da ulezime u tezi svi=gre.
Düsceк Долна постелка за легло	I kato tamam Issukras prikazovasce, etto ci dodoha cetvoriza, deto noseha jedin sa=kat na düsceкatmu , i iskaha dago za=nessat na Issukrasta, dago izdravi, a=ma od golem halk nemoxeha da ule=zat u kasctata, zatova' kacihase go=re, i odkrihaja, i sas vaxia' spusnaha sakatiet pred Issukrasta, i toi kato vi=de' verata od onezi hora, i golemiet ha=ir, deto beha storili, rece na sakatiet: nadeise Sinko, citisa prosteni grehove=te.

Ghiumrük Мито	Tozi besce publicanin, sanki scte' da rece, na escke=re' grehovit; Tumuzovat zanajat besce da izvaxde haraciat, i ghiumrükat de=to cifuttete od Ierusalem plascteha na Rimskiet zar, zere' onova' gra=discte besce tehno, i darxeha tuka je=din pascia, deto redesce gradiscteto.
Zaključeno Заклучено	Niscte' pak Issu=kras nasciata molitva da e' dalghie, i od mlogo dumi, deto ne pravat faida' nikak=va, i zatovamu naucci kolajat, kakda mo=lim Boga, i tuka zadade Occe nasciat, molit=va golema, i nai hubava od sickite, deto sekoi cilek scto' stighni da dobiei akal, i da razbire, trebe daja znaj, i dlaxen e' daja znai, zere' u nease darxi zaključeno sicko, deto moxe, i trebe dase pita na Gospodina Boga.
Ghiüclendissa Неустановено значение	Agata cato ciu' tazi rabota ghiüclendissase tvarde, i pometnase, i nesc=te' vechie damu prosti borciat, emigo ulovi, i zapre' u tamniza, i dademu goleme make dor varni sicko do' dokato.
Plüna Плюя	Smilovase Issukras da izdravi tozi slepez, zatova' plüna na zemeta, napra=vi malco cal, ze' i namazamu occite, pak=mu zapoveda da ide dase umiena jedna' cesme', detoja vicaha Siloe.
Kiürezi Лопата за гробане на пясък	Ama' Issukrasgo pribra', i prica=zamuse, i toimuse pocloni, i setne, kak du=mat jedni knixiovni, stana Svetez, i vica=scese Celidonio, i catu vaside Issukras na nebem cifuttetego turnaha u jedin kaik bes jelkene, ibes kiürezi zajedno sas Sveta Ma=ria Madalena, Sveti Lazara nein brat i Sve=ta Marta neina Sestra'...
Giumür Неустановено значение	Vicahago duscman, losc cilek, giu=mür bascia, laxioven prorok, deto mami halcat.
Örnek Образец, пример	Nescte' Duh Sveti da ostani skrito, i dase ne cini po'sickiet svet jedin tei hubav örnek , detomo ostavi Blaxena D:M: sas nei=noto slagane : emi iska da go pisci Sveti Luca Evangelista kak sledi...
Öfke Юфка, сушени тестени кори	I koga' pakse upravi, i utakmi sicko, varnase na kralstvotosi, i na pattet izvadisi malco öfketo , i jadat sas onezi od Tarso, i zapali im mlogo ghemie :
Österdissova Неустановено значение	zere' Issukras oscte' na parviet ces sctose' zace' u Maikesi ima' jedna' boxia' mudros, ciunki besce cilek i Boogh , i sas tazi mudros, deto ima' na parviet ces od negovoto zacetie, umresina kras: emi trebe dase razbirat tezi dumi inak, sanki ci Issukras onazi mudros, de=to ghi österdissovasce na onezi rabote
Hökium Неустановено значение	Sled tazi rabota utidoha pre' ne=go sickite glavi Evraiske, i popitahago sas kakav hökium besce storil toi tazi rabota; i ako Gospodgo besce pratil, daim dade' neкои miscian.
Ghiöl Локва, блато	I traghna pak Issu=kras od Cafarnao, i utide na Ierusalem, dase nameri tam za pasketeleto. Imasce togava na Ierusalem jedin ghiöl , de=togo vikaha Piscina
Öileise Тогава, и тъй, следователно	beha nagotvili Seimene dago ulovat, i dago zaprat u tamniza kato Assia na' zarat. Ama Issukras, deto posnavasce izmamata, poiska jedno' od zarskite dukati, detose davasce za haracial, i katomui dadoha, popitaghi cia besce pri=likata, illi turata deto besce vatre; odgovarehamu, ci besce Cesarova: togava rece Issukras: daite öileise detoi Cesarovo, na Cesara

От посочените примери ясно се вижда, че графемата *ii* се използва за означаването на *у* след предходна мека съгласна, а *ö* се употребява за *о* след мека съгласна, както и за йотувано *о* в началото на думата.

Графемите *ii* и *ö* се срещат освен в османизми и в две български по произход думи, а именно *zaključeno* и *plüina*, където означават *у* след мека съгласна. В останалите случаи палаталните съгласни фонемни, предхождащи *у*, както и [йу] в началото на думата, в сборника се означават с комбинациите *iu* или *ju*, напр.: *kraliuva*, *liutto*, *juzdata*, *jurnek*, *Juda* (но се среща и като *Iuda*), *jurekليا*, *jusbascia*. Специално думата *jurnek* се среща в още два варианта: *jornek* и *örnek*.

Начините, по които Петър Ковачев Царски изписва някои от османизмите, съвпадат с тяхното графично състояние в съвременния турски език, напр.: *sürek*, *öfke*, *düzen*, *örnek*. Но общественоизвестен факт е, че в пределите на Османската империя латиницата е била въведена едва в началото на ХХ в. след правописната реформа на Кемал Ататюрк, а дотогава е била използвана арабицата. Откъде тогава католическият книжовник е заимствал този начин на изписване?

От кратката биография за Петър Ковачев Царски, с която разполагаме, знаем, че той завършва своето образование в Италия, по-точно в Рим (Гиев 1937, 107). Там през втората половина на XVIII в. има различни учебни заведения, подготвящи младежи от южнославянските земи за мисионери и свещеници, което прави за момента точното определяне на мястото невъзможно.

Възникването на такъв тип колежи в Италия е пряко следствие от Тридентския събор, проведен в периода 1545–1563. Неговата цел е била от една страна да възроди силата на Римокатолическата църква след разрушителните удари на реформацията и да се противопостави на засилващото се протестантство, а от друга – да разшири влиянието на Рим, завладявайки идеологически нови територии (Радониц 1949, 5), включително и на Балканите. За целите на мисионерството се разкриват нови учебни заведения. През 1540 г. Игнат Лойола основава в Рим Collegium Romanum. За много кратко време Римската колегия става най-голямото богословско висше учебно заведение. През 1580 г. папа Григорий XIII основава в Лорето Илирийски колеж (Радониц 1949, 92). През 1627 г. папа Урбан VIII открива в Рим Collegium Urbanum de propaganda fide, който подготвя мисионери за онези народи, които до този момент не са имали отделно свое учебно заведение.

Със сигурност е вярно твърдението, че в Рим Петър Ковачев Царски овладява добре както италианския, така и хърватския език, като най-вероятно именно под влиянието на хърватски писмени образци книжовникът въвежда в правописната си система графемите *ö* и *ii*.

До началото на XIX в. хърватската латиница не е уеднаквена (Маретич 1899, 13). Маретич отбелязва, че в онези времена е било трудно да бъдат намерени двама души, които да пишат еднакво. Книжовното хърватско възраждане започва през 1835 г. в Загреб и едно от най-важните негови измерения е именно установяването на единния хърватски правопис. Дотогава в хърват-

ската средновековна книжнина се използват три азбуки – глаголица (от XI в), кирилица (от XII в.) и латиница (от XIV). Хърватската кирилица е използвана под различни имена: *arvacko pismo* и *poljčica*, докато през XIX в. се среща означена като *bosančica* и *bosanica*. Босненската кирилица се използва най-вече в Босна и Дубровник. Нейното формиране започва през XII и XIII в., в началото върху каменни плочи. От XV до XVIII в. това писмо широко се използва от босненските францисканци в ръкописи и печатни издания. Най-старият ръкопис, записан на хърватски език с латинско писмо, е от XIV в. – Шибенска молитва. Някои фонемите (напр. *č, ž, ć, š*) са били записвани с повече от двадесет различни графични комбинации.

Латинската азбука по хърватските земи е била основно под две влияния – в южните части под италианско, а в северните – под унгарско. (Братулич 2005, 331). Именно в унгарския език се използват двете графемите *ö* и *ü* и това е най-вероятната причина за тяхното проникване в правописната система, която Петър Ковачев Царски използва в ръкопис № 778.

Направените заключения за описвания сборник на Петър Царски доказват, че и през втората половина на XVIII в. върху българската католическа литература продължават да действат многостранни езикови влияния, но към тях се добавя ясно изразено влиянието на турския език като доминиращ в пределите на Османската империя на Балканите. Тази литература **продължава** да бъде пресечна точка на българския език в неговата вече новобългарска форма и други езикови системи поради комплекс от лингвистични и екстралингвистични фактори. От една страна, в нея се пресичат книжовното и диалектното, архаичното и иновационното, а от друга страна, влияние оказват конфесионалната принадлежност на авторите и изворите за състава на сборника, които принадлежат на западната традиция.

7. Изводи

Метафората „преодоляване на границите“ е ключова за всяко културно явление, различно от потока на общоприетото, конвенционалното и традиционното. Тя се оказва особено подходяща и за книжнината на българите католици, доколкото историята на нейното възникване и развитие е *интеграцията в българското културно пространство* от епохата на Късното средновековие и Ранното предвъзраждане. Това се осъществява чрез преодоляване на опозициите между православие и католицизъм, между една конфесионална общност и българския народ, между белезите на общобългарското и проявите на *другост и различие* в текстовете и езиковия дискурс. Множество вторични опозиции превръщат Абагара и последвалата разнолика книжнина на българите католици в гранично явление, което има шанса да се изследва идеологически непредубедено, обективно и цялостно. Един от възможните подходи към него е непрекъснатата му възпроизводимост в нови подходящи формати, които да превръщат *писмените паметници в езикови ресурси* чрез

дигитални репродукции, наборен текст, речник. Така литературата на българите католици успешно би се включила в усвояването и опазването на българското културноисторическо наследство, към което изначално принадлежи. Очаквано тя създава собствено географско пространство, съответстващо на териториалните граници на заселване и миграции на павликяни и католици в българските земи под османска власт. Поддържането на родовото чувство и чувството за принадлежност към общността са основните фактори за оцеляването на нейния адресат, а в тези процеси *основна роля играе езикът*.

Проучването на два различни нейни представителя от различна епоха, с различни източници и степен на авторство и съставителство доказва, че основната езикова характеристика на католическата книжнина е *динамичната промяна* и подвеждането ѝ под общите развойни тенденции на българския език. От паметника емблема – Абагара от 1651 г., до сборника на Петър Ковачев Царски от 1773 г. тенденцията към задълбочаване на народноразговорното начало не престава да бъде отличителен признак, като намира потвърждение дори в опозицията липса-наличие на турцизми или османизми. И не само това – тази тенденция се задълбочава, налагайки все повече народния език в сборниците, образци на католическата литература от втората половина на XVIII в. Техните езикови характеристики ги доближават до новобългарските дамаскини от същия период, включвайки ги в обхвата на понятието КЕНО (книжовен език на народна основа) (Абаджиева 2014, 68–78). Втора основна тенденция е *концентрацията на чуждоезикови влияния*, като най-устойчиво остава западното влияние, проявено основно в присъствието на графико-правописни, морфо-синтактични и лексикални елементи от италиански и хърватски. Състоянието на обработените тук езикови данни допуска предположението, че и в двата текста влиянието на класическите езици на религиозния култ, на конфесионално престижните езикови системи, каквито са гръцки и старобългарски за православната традиция, и латински за католическата, постепенно отстъпват място на живи езикови формации в тяхната книжовна и говорима форма. Този извод обаче подлежи на доказване или опровергаване чрез обработката на всички релевантни суббазисни данни, като основно това се отнася до сборника на Петър Царски, който е несравнимо по-обемен и разнообразен от Абагара като тип източник. Независимо от възможните уговорки обаче самият факт да се обработват, сравняват и съпоставят езикови факти от *два датирани паметника* е методологически оправдано и е един от възможните начини за описание на езиковата динамика в книжнината на българите католици.

Литература

Абаджиева 2014: Абаджиева, М. Книжовен език на народна основа ли е павликянската книжнина от втората половина на XVIII век? – *Palaeobulgarica*, 2014, XXXVIII, 4, с. 68–78.

Абаджиева 2015: Абаджиева, М. За определението „павликянска книжнина“ в българската литературна история“. – В: *Сборник доклади и материали от заклю-*

чителната конференция по проекта „Информатика, граматика, лексикография“. София: Графис, 2015, с. 211–217.

Амброзиани 2015: Ambrosiani, P. Copies of Filip Stanislavov's Abagar (Rome, 1651). – *Scripta & e-Scripta*, 2015, кн. 14–15, р. 63–71.

Ангелов, Генов 1922: Ангелов, Б., М. Генов. *Стара българска литература в примери, преводи и библиография*. IX–XVIII в. София: Ал. Паскалев, 1922.

Атанасов 1959: Атанасов, П. *Начало на българското книгопечатане*. София: Наука и изкуство, 1959.

Братулич 2005: Bratulić, J. *Hrvatska pisana kultura VIII-XVII*. Zagreb, 2005.

Валчак-Миколайчакова 2004: Walczak-Mikołajczakowa, M. *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii*. Poznań, 2004.

Гиев 1937: Гиев, Г. Кратки биографии на свещениците – българи, родени в Пловдивската епархия, от покръстването на павликяните до днес. – В: *Календар „Св. Кирил и Методий“ за 1937*. София, с. 107.

Грицкат 1985: Grickat, I. Jezička analiza južnoslovenskih abagara. – *Južnoslovenski filolog*, 1985, XLI, s. 35–64.

Димитрова 2008: Димитрова, М. Книжнината на българите католици. – В: *История на българската средновековна литература*. Под ред. на А. Милтенова и др. София: Изток–Запад, 2008, с. 744–752.

Иванова 1989: Иванова, Н. Ролята на южнославянския „илирийски“ език и българо-хърватските книжно-езикови контакти през XVII в. – Във: *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 4. Сравнително и съпоставително езиковедие*. София: Издателство на БАН, 1989, с. 305–313.

Иванова 1997а: Иванова, Н. Смесените книжноезикови типове и барокът. Българската разновидност на южнославянския „илирийски“ език през XVII–XVIII в. (I). – *Съпоставително езиковедие*, 1997, XXII, № 3, с. 100–129.

Иванова 1997б: Иванова, Н. Смесените книжноезикови типове и барокът. Българската разновидност на южнославянския „илирийски“ език през XVII–XVIII в. (II). – *Съпоставително езиковедие*, 1997, XXII, № 4, с. 53–84.

Иванова 1998: Иванова, Н. Контактни синоними в съчиненията на Петър Богдан Бакшич, Филип Станиславов и Кръстьо Пейкич. – *Старобългаристика*, 1998, XXII, № 4, с. 101–110.

Иванова 1999а: Иванова, Н. Абагар (1651) на Филип Станиславов в южнославянски контекст. – *Старобългарска литература*, 1999, т. 31, с. 120–126.

Иванова 1999б: Иванова, Н. Сърби и българи между средновековието и новото време – езикови измерения на историческото съзнание. – *Съпоставително езиковедие*, 1999, XXIV, № 2–3, с. 72–80.

Илиева 2010: Илиева, Л. „Абагар“ на Филип Станиславов „од велике булгарие бискуп“ (1651г.): културен и книжноезиков проект на образован християнин. – В: *Юбилеен сборник на Филологическия факултет. Т. 2. In honorem professoris Johannis Kotchev*. По повод 75-годишнина на проф. д-р Иван Кочев. Благоевград: ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2010, с. 155–171.

Илиева 2011: Илиева, Л. *Българският език в предисторията на компаративната лингвистика и в езиковия свят на ранния европейски модернизъм*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2011.

Йеркова 1978: Йеркова, Я. Латински извори за Станиславовия „Абагар“. – *Литературна история*, 1978, № 2, с. 60–68.

- Колендич 1927:** Колендић, П. Софијски надбискуп фра Богдан Бакшић. – *Гласник скопског научног друштва*, 1927, II, св. 1–2, с. 67–92.
- Лескин 1879:** Leskien, A. Abagar – ein neubulgarischer Druck aus dem XVII. Jahrh. – *Archiv für slavische Philologie*, 3 (1879), pp. 518–521.
- Маретич 1899:** Maretič, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899.
- Миклошич 1876:** Miklosich, Fr. Die christliche Terminologie der Slavischen Sprachen: Eine sprachgeschichtliche Untersuchung von Franz Miklosich. – In: *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-Historische Klasse. Band 24. Wien, 1876.
- Милетич 1903:** Милетич, Л. Нашите павликяни. – *Сборник за народни умотворения, наука и култура*. Т. 19. София, 1903.
- Минчева, Георгиев 2011:** Минчева, Б., Л. Георгиев. Магическият танц на печатното слово = The magical dance of the printed word. Предговор към Станиславов, Филип 1608/10–1674. *Абагар 1651*. Фототипно издание. София: Ciela, 2011 (= *Библиотекар*, 2011, № 2, с. 24–30).
- Минчева 2015:** Минчева, Б. *Амулетните свитъци тип абагар в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII в.* Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. СУ „Св. Климент Охридски“. Философски факултет. Катедра библиотекознание, научна информация и културна политика. София, 2015.
- Пенев 1930:** Пенев, Б. *История на новата българска литература. Т. 1. Началото на Българското възраждане*. София: Министерство на народното просвещение, 1930.
- Петровски 1877:** Петровский, М. Абагар (первый печатный памятникъ ново-българской литературы). – *Славянский сборник*. II (1877). II отд. „Критика и библиография“, с. 1–12.
- Попруженко 1905:** Попруженко, М. „Абагар“: (Из истории возрождения болгарскаго народа). – *Известия ОРЯС*, Т. 10, кн. 4 (1905), с. 229–258.
- Пундев 1924:** Пундев, В. Сборникът „Абагар“ от епископ Филип Станиславов. – *Годишник на Народната библиотека в Пловдив за 1924 г.* Пловдив, 1926, с. 289–337.
- Радојичич 1930–1931:** Радојичић, Н. Српски Абагар. – *Etnolog*, 1930–1931, IV, с. 187–211.
- Радонић 1921:** Радонић, Ј. *Римокатоличка црква у краљевини срба, хрвата и словенаца*. Београд, 1921.
- Райков 1966:** Райков, Б. Към въпроса за мястото на „Абагара“ в старата българска литература. – *Известия на Института за литература*, 1966, кн. XVIII–XIX, с. 279–286.
- Райков 1979:** Райков, Б. *Предговор към Абагар на Филип Станиславов*. Рим, 1651. Фототипно издание. София: Народна просвета, 1979, с. 7–37.
- Селищев 1929:** Селищев, Аф. Абагар. – *Slavia*, 1929, VIII, № 2, с. 245–247.
- Стаменов 2011:** Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изток–Запад, 2011.
- Тотоманова 2015:** Тотоманова, А. Проектът „Информатика, граматика, лексикография“ и дигиталната обработка на средновековните славянски текстове. – В: *Сборник доклади и материали от заключителната конференция по проекта „Информатика, граматика, лексикография“*. София: Графис, 2015.

Източници

- Абагар 1979:** *Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651.* Представен от Б. Райков. Фототипно издание. София: Народна просвета, 1979.
- Абагар 2006:** *Абагар на Филип Станиславов. Рим, 1651.* Отг. ред. и предговор И. Радев. Превод К. Кабакчиев. Второ фототипно издание. В. Търново: Абагар, 2006.
- Абагар 2011:** Станиславов, Филип 1608/10–1674. *Абагар 1651.* Фототипно издание. София: Cielа, 2011.
- Молитвослов 1527:** *Молитвослов на Божидар Вукович*, екз. Рц. 527.1. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Станиславов, Парчевич 2012:** Станиславов, Ф., П. Парчевич. *Описание на Северна България. Завещание.* Предговор Л. Илиева, превод Я. Димитров. София: Буквица, 2012.
- Часослов 1566:** *Часослов на Яков Крайков от 1566 г.* < <http://www.digital.nation-allibrary.com>>, екз. Рц. 566.2. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Ritual Rimski 1640:** *Ritual Rimski. Istomaccen Slovinski po Bartolomeu Kassichiu, Roma, 1640.* <<http://www.dikaz.zkzd.hr>>.
- Rituale Romanum 1855:** *Rituale Romanum. Parisiis, 1855.* <<http://www.saintsbooks>>.

Речници и архиви

- БЕР:** *Български етимологичен речник.* София: Издателство на БАН, 1971.
- Геров:** Геров, Н. *Речник на българския език.* Т. 1–5. София: Народна просвета, 1975–1978.
- ДА:** Архив на Секцията по българска диалектология и лингвистична география в Института за български език при Българската академия на науките.
- ПРОДД:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век.* София: Издателска къща „ЕМАС“, 1998.
- СТБР 1999, 2009:** *Старобългарски речник.* Т. 1. А–Н; Т. 2. София: Валентин Траянов, 1999, 2009.
- Фасмер 1986–1987:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка.* Т. 1–4. Москва, 1986–1987.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* (под ред. О. Н. Трубачева). М., 1974.
- Grannes 2002:** Grannes, A., K. Rå Hauge, H. Süleymanoğlu. *A dictionary of Turkisms in Bulgarian.* Oslo: Novus forlag, 2002.
- LS 1996:** *A Greek-English Lexicon.* Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. Oxford, with revised supplement. Oxford: Clarendon press, 1996.

Легенда към наборните текстове

1. Пълният наборен текст на Абагара се представя за пръв път по съвременен начин. В досегашните публикации извадки от текста се предават както със стара, така и с новобългарска кирилица. Тук е избрана старата кирилица, която според нас съответства повече на спецификата на текста.

Свєнѣца нєвѣснѣманѣ, Златнѣ Каднѣнѣцѣ, Прѣцнѣста вєсмѣжнѣ, н Сѣрнѣгнѣнѣ бєхѣцнѣнѣ, набакаѣв благаѣвѣннѣ, Цѣвѣт нєвѣхнѣшт, Свѣнѣта Свѣнѣтнѣх, Кѣфѣцѣк Завнѣта, Ран, ѳнмнѣнѣ, Крнннѣ нзмнрнѣ, Хѣрѣбѣнѣ вѣладавѣстѣва, Прѣстѣла Хѣрѣбнѣскнѣ, Тарпѣза Свѣта, Благѣвпрнѣнѣмннѣца, нстннннѣ Сѣн, Дѣм Бѣжнѣ, Цѣркѣв Салѣмѣнѣнѣва, Дрѣвѣ жнѣвтнѣнѣнѣ, Шглѣдалѣв правдѣ, Зѣвѣздѣ нѣтаргннѣ, Дѣнннѣцѣ вѣрнѣ, Сѣд дѣхѣвннѣ, Шзрѣцѣ нашѣ радѣстнѣ, нмѣ пѣцтѣнѣв, Спѣсѣннѣ нѣмѣштнннѣ, Штѣшѣннѣ Хрнѣстнѣнѣм, Раздѣлѣм тѣжннѣм, Пѣмѣштнннѣцѣ вѣлѣсннѣм, Цѣрнѣца Хѣрѣбннѣм н Сѣрафннѣм, н вѣснѣх Нѣбѣсннѣх Снѣ, н Швѣлѣстнѣ, пѣмѣштнѣ рѣвѣ Бѣжннѣ.

Спнѣстѣланѣ Яѣбагарѣ Цѣра пнѣсаннѣ Карѣтѣ Гѣспѣдѣ нашѣмѣ.

Яѣбагарѣ Цѣр, Кнѣз Сѣдѣнскаѣв Градѣ мѣлнннѣ н вѣлнѣкѣ вѣсзднѣхѣннѣ нѣпрнѣстанѣв н салзн прѣлѣнѣвѣштнѣ дан. Снѣцѣ глагѣланѣшт н сказѣштнѣ Гѣспѣдѣ нашѣмѣ нсѣкарѣтѣшт тѣгѣв раднѣ Спнѣстѣланѣшт сказѣх н пѣслах ка тѣбѣ, нѣ вдрѣцнѣ сѣ прннѣднѣ ка мѣнѣ. Пѣннѣжѣ нѣмѣштѣ сѣсдѣржнѣт мѣ вѣлнѣка, н вѣд вѣдра мѣвѣгѣв днѣкнѣштнѣ сѣ нѣ мѣгѣшт дѣсѣлѣ, Штѣвѣ лѣтѣв нмѣм. На, мѣланѣшт тнѣ сѣ дѣшѣнѣшт сннлнѣ сѣ дѣнѣшт зѣштѣв зѣстѣтнѣ нѣ мѣгѣшт, аштѣ внѣх прнѣшѣл ка тѣбѣ, да нѣмѣштнѣ раднѣ нѣ мѣгѣшт прннѣтнѣ н пѣклѣннѣштнѣ сѣ тѣбѣ. Такнѣмѣ мѣлѣннѣ н Спнѣстѣланѣшт снѣшт пнѣсѣх. Слншахѣмѣ вѣ тѣбѣ, вѣлнѣка нсѣцѣлѣннѣнѣ, тѣвѣврнѣма салѣмѣ слѣвѣмѣ нѣднннѣм н вѣлнѣка тѣвѣ кѣнѣ пѣвѣлѣнѣшт мнѣ.

Слншахѣмѣ вѣд тѣбѣ Гѣспѣдѣ Бѣжѣ мѣнѣ, н вѣд тѣвѣнѣхѣ целѣвѣхѣ внѣвѣштнѣх сѣ тѣвѣнѣшт, накѣв тнѣ бѣз вѣлѣхѣваннѣ н бѣз вѣлнѣнѣ, нсѣцѣлѣннѣ слѣвѣмѣ нѣдннѣмѣ тѣвѣврнѣшт, слѣпннѣ прѣвзрѣннѣ, глѣхннѣм слншѣннѣ, хрѣмннѣ хѣвѣдѣннѣ пѣданѣшт, н слѣкнѣ нсправѣлнѣшт прѣвѣкажѣннѣ вѣцнѣцѣшт, н дѣлѣгѣмѣдчнннѣм вѣлѣзннѣ вѣцнѣштѣнѣшт, н нѣцнѣстнѣ дѣхнѣ слѣвѣмѣ вѣдгѣвннѣшт, н Жѣнѣшт прѣвѣкажѣнѣшт карѣвтѣвѣцнѣшт прнѣкѣсѣнѣвѣнѣ рнзнѣ тѣвѣнѣ, нсѣцѣлнѣ нсѣнѣ, н мѣртѣвѣнѣ вѣскарѣштнѣшт. Такѣвѣ слншахѣмѣ вѣд тѣбѣ Гѣспѣднѣ, н слнслѣхѣшт ѣ сѣрѣцѣ мѣшѣнѣ, пнѣсѣтнѣ ка тѣбѣ да дѣндѣшт нсѣцѣлнѣштнѣ мѣнѣ, н пѣсла, Хрѣстѣсѣ Тадѣшт Япѣстѣвѣла, н нсѣцѣлѣ нѣга, нѣ вѣлнѣмѣ ннѣ цѣрнѣмѣ, ннѣ магнѣмѣ, нѣгѣвѣ слѣвѣмѣ, какѣв пнѣштѣ Яѣбагарѣ салѣмѣ да целнѣшт вѣсѣ вѣлнѣнѣ, салѣмѣ слѣвѣмѣ, какѣв внѣ прѣвѣклѣштнѣ, вѣштнѣцѣ, сѣз днѣавѣла, целнѣштѣ, сѣ вѣхѣркнѣмѣ, цѣрѣмѣ, н магнѣмѣ, тѣвлнѣ вѣс хрѣстѣ наѣцнѣ, тѣвлнѣ насѣ наѣцнѣштѣ Япѣстѣвлнѣ, тѣвлнѣ Сѣвангѣлѣштнѣ, тѣвлнѣ Мѣцѣннѣцнѣ, тѣвлнѣ Калѣгнѣрнѣ, н Пѣштнѣгннѣцнѣ, кѣнѣ свнѣ пѣдѣлѣжнѣштѣ Хрѣстѣа раднѣ Тѣлѣ н Пѣлѣт сѣвѣнѣшт на разлнѣкнѣ мѣцѣннѣ, тѣвлнѣ Сѣвѣврнѣ, н Сѣвѣтнѣ Штѣцнѣ наѣцнѣштѣ, н наѣвѣзтнѣштѣ, ѣ Кннѣгѣ напнѣсѣштѣ, да наслѣдѣштѣтѣ, цѣрнѣнѣ н магнѣ н Сѣвтѣнѣскаѣ вѣлнѣнѣ, внѣднѣштѣ да Яѣбагарѣ Цѣр, нѣ нштѣтѣ вѣлнѣнѣ вѣд Хрѣстѣа да нсѣцѣлѣнѣ вѣдѣ, амнѣ да рѣцтѣ, рѣц Хрѣстѣсѣ н да нсѣцѣлнѣ сѣ, слѣшѣнѣ накѣвѣ Япѣстѣвлнѣ Брѣта Хрѣстѣвѣа, дѣ кашѣ, Брѣтнѣмѣ Мѣжнѣ, н Жѣнѣ, акѣв сѣ, кѣшнѣ вѣд вѣсѣ расѣвлнѣ, нлнѣ пѣвѣвлнѣ да дѣвѣзѣвѣ Пѣпа, да мѣшт пѣцѣтѣ н пѣмажѣ мнрѣмѣ сѣвѣтнѣмѣ, н нспѣвѣндѣ грѣхѣ сѣвѣшнѣ дѣхѣмннѣкѣшт, н прѣштнѣ мѣшт кѣ Бѣгѣ, н вѣдѣлѣкнѣ кѣ вѣлѣстѣ нѣгѣвѣа, а нѣ кажѣ, дѣвѣзѣвнѣ вѣвѣшт, да вѣнѣ н слнѣвѣ кѣсѣнтрѣа. Япѣстѣвлѣ Пѣвѣл пнѣштѣ, Трѣбѣ, н клнѣка, нѣ снѣтѣ лнѣ кашѣ, да вѣ Цѣрѣштѣвѣ Нѣбѣснѣнѣ, нѣ штѣтѣ да слѣсѣтѣтѣ клѣгннѣлѣцнѣ вѣд нѣдѣлѣ, ннѣ кѣштѣвѣрнѣ, расѣвѣдннѣцнѣ, расѣкѣштннѣцнѣ, ннѣ сѣмѣштѣмѣ глѣвѣмѣ хѣдѣштнѣ, ннѣ хѣрамнѣ, ннѣ нѣнасѣштѣннѣ благаѣв, ннѣ пнѣнѣцнѣ, ннѣ кѣнѣ прѣвѣклннѣнѣшт, ннѣ кѣнѣ сѣ закѣлннѣнѣшт, ннѣ вѣштнѣцѣ, ннѣ магнѣвѣсннѣцѣ, ннѣ кѣнѣ жнѣвннѣмѣ хѣдѣнѣшт н грѣштѣшт, клнѣка Пѣвѣл, на дѣвѣврѣ, такѣвѣзнѣ, нсѣванѣ Рѣна

Божнега н прнбнвалнште Христѡвѡ. н раскѡше н аганца, н прнстѡла сѣднѡга, неднак Павел каже, **За** вештнце, **Магнѡсннце**, **Бахѡрке**, нн да се наде, нн пне, нн дѣма, нн ѝ каштн да се знѣштанѣ, тесн прѡклетн, какѡ вие драга Братнѡ, н лннн Сестре, пѣштате, ѝ вкаштн, н надете, н пнете, н дѣнте с тесн, прѡклетнце н прѡклецн, непнателн Божн, када неднак карет не бе дѡжал на сѣвет, нн мака патнл, тѡгнзн, а ннне, шпранн сте, ѡцнстелн сте, пѡсвештелн сте, шпраѣдданн сте, ва нме Христа, н Дѣха Бѡга нашега, кѡн каже, **Дана** нест мене сѣвака мѡшт на Небѡ, н на **Земанѣ**, пѡнднте хнтрѡ пѡ свемѣ **Сѣветѣ**, ѣцнте свн Нарѡдн ѡбсѣлѣкатн сѣвакѡна запѡведаѡ вамн. Карстнте нѡ ва нме **Штца**, н **Гнна**, н **Светагѡ Дѣха**, нже карстенѣ се спасенн вѣдѣ, а нже некарстенѣ се ѡсѣденн вѣдѣ, да на **Свет** не вондѣх грѣха не вн н малн, тѡгнс дахнѣ ва ннѡ н реце нн, **Прнмнте ѝ вас Дѣха Светагѡ**, н кѡмѣ ѡдпѣстанете грѣхн, вѣдѣт ѡдпѣстелн, а кѡмнн вас даржнте, непѡстелн несѣ. **ѡвне** **Архннерен** Братнѡ мѣѡна, кѡмѣ тѡ Христ глагѡла, не лн намн **Наместннкѡм** **Апѡстѡлѡвѡ** н **Наследннкѡм** **Христѡвнем**, ѡдвѣсатн ѡд грѣх, н свѣсатн, кѡн ѡд нас **Архннерен** сѣднѣ да слѣша грѣх **Стада** сѣвѡга, н ѡдвѣжет нѡ ѡ грѣх, накѡ Христ запѡведа **Апѡстѡлѡм** ѡдвѣсатн, а **Не** вештнцем, н **Магнѡсннцем**. **Заштѡ** вие ѡ **Архннерен**, **Пѡпѡвн**, **Калѣгнерн**, **Дѣхѡвеннцн** дѡпѣштатате да сна стрѣванѣ н цнненѣ ѝ **Стадаѡ** вашнѡ, междѣ не **Кннжннм** **хрнстнанѡм** де вн е **Клнѣц** **Петрѡвѡ**, де вн е **Маец** нлн **Сабла** **Павѡла**, а тѡ нест прѡклетстѣвѡ, да прѡкелнете ѡдферлете, ѡддѣелнте, н ѡдлацнте, такѡвнзн ѡд **Стадаѡ** вашнѡ, алн вие не ннѡга радн, негѡ блага радн сна дѡпѣштатате. Тѡ гѡре вамн, када вн рецет **Христѡс**, **Нѡѡхнлеел** вамн **Пастнрон**, заштѡ **Стадѡ** мѣѡне не наѣцнсте, алн запѣстнсте да блѣденѣ, дѣше ннѡ некашта ѡд рѣкаѡ вашнѡ. **За** тѡ ннслнте се вие ѡ **Архннерен**.

Кѡн се рѡдн на сан свнет **ѡлестн** тарпн н **недѣге** патн н **цема**.

Мѡлнтѡ за **недѣге** рецет **Пѡп**, **даскал**, нлн **дѣхѡмннк** над **ѡлннка** **мѡлет** се снце.

Сдраѡ **Тѡлѡ**, **Палт**, н **Дѣша** **Гѡспѡднна** неѣкарета **Спаснтелна** свнега свнета нас радн на карет **распет** **рагненѡ**, **ѣмарѡ**, **плнѣненѡ** н **пѡгаргденѡ**.

Сдраѡ **Карѡн** **бесценна**, нас радн **прѡлнта**.

Сдраѡ **Дѣшѡ** **прнсвнета** **Гѡспѡднна** неѣкарета, кѡнѣ на карет **препѡрѣцн** н **прнказа** **ѡцѣ** **Бѡгѣ** **Стѣѡрнтелнѣ**, **пѡннжнѡ** тн **прнказнем** **дѡбѡрѡѡлнѡ** н **дарѣнем** **дѣшѣ**, **жнѡвт**, **сарце** **мѣѡне**, **трѣд** н **мѣке**, н сѣѡ **днѡла** **даннас**, сѣтра н све **ѣреме** **недѡстѡннн** нѡште **мѡлнм**, **тебе** **Бѡже** **Спаснтелнѣ** **спасн** **мѡн** **Прнателн**, **Дѡбѡрѡцннцн**, н **Гннѡѡе**, **рѡднннѣ** н **пасѡннѣ**, н **ѡште** **рѡднтелне**, **Братнѣ**, **Сестрон**, **Прнателн**, н **мѡннм** **Непрнателнѡм**, н ннѡ **спасн**, н **шпрѡстн** да не ндѣ ѝ **тамнѣ** **налнѣ**, н негѡре ѝ **внѡцнн** **ѡгнн**. **Амнн**.

Мѡлнтѡ за **Цаеркѣѣ** **сѡетѣ** **Бѡжнѣ** **цете** се на **васакаѡ** **ѣреме**.

Пѡмѡлнмѡ се **прндрага** **Братнѡ** за **Цаеркѣѣ** **сѡетѣнѣ** **Бѡжнѣ** **радн**, да н **ненѣ** **Бѡг** н **Гѡспѡднн** **наш** **ѣннрн**, **скѣпн**, **сѡере**, н **ѡбране** **дѡстѡнсе** ѡ **свнега** **свнета** **земалекѡга** **ѣладалстѣѡа** н **Гѡспѡдстѣѡа** **нен** **пѡдѡжн**, кѡн **слаѡѣ** **сѣѡннѣ** **свнем** ѝ **Карстѣ** **ѡерѣнѣштн** **ѡбнаѡла** **сн**.

тѣвонѣхъ сннлнш се вѣнемъ рабѣмъ тѣвонѣмъ, кѣннѣхъ вѣнцаннѣмъ сарѣжн, благѣсловѣннѣмъ н палнѣмъ нсбавн, н ѡсловѣдѣннѣмъ ѡдъ да свакѣмъ заведеза знѣвнѣмъ царѣннѣмъ н магнѣмъ дарѣннѣмъ гннлнн пладъ н мнлѣстн, да словѣдѣннѣмъ мѡгѣмъ н пѡкѡннѣмъ ѡжнѣатн гннѣхъ сарѣженнѣмъ пнр, алнтн свадѣмъ, за зацѣтн, дѡнѡснтн, пѡрѡднтн, ѡдхрѡнтн, ѡсднгнѣтн Цѣдѡглѣнѣннѣмъ Бѡгѣмъ, Анѣдемъ, н Цлѡвѣкѣмъ, ѡ намѣмъ ѡтца, н Сннѣмъ, н Дѣхѣмъ Сѡветагѡмъ. Ямнн.

Слѣдн дѡдга Мѡлнтѡмъ за царѣннѣмъ заведеза Днѡвѣлскѣмъ снлнѣмъ нест Мѡлнтѡмъ снѣмъ.

Гѡспѡдѣ неѡкарѣтѣ Сннѣмъ Бѡгѣмъ жнѡвагѡмъ, кѡнѣмъ ѡ стрѡвѣмъ Блаженѣмъ Днѡвнѣмъ Марнѣмъ цѣдѡтѣвѡрнѣмъ н днлнѣмъ ѡсплѡдн, да ѡдъ Дѣхѣмъ Сѡветагѡмъ занде, нѡснтн, пѡрѡднтн, н ѡдхрѡнтн. Тебѣмъ Бѡгѣмъ н Цлѡвѣкѣмъ Спѡснтѣлнѣмъ зазнѡвамъ. Мнлѡсарднѣмъ тѣвонѣмъ радн, да ѡдъ вѣнѣхъ Рабѣмъ тѣвонѣхъ ѡдъ ннѣхъ ѡддѡлнѣннѣмъ лѡкаѡвѣстѡмъ Днѡвѣлскѡмъ, н заведеза Сѡтѡнскн, дѡстѡнаснѣмъ харнза тнмъ пѡрѡдъ да мѡже зантн, дѡнѡснтн, пѡрѡднтн, ѡдхрѡнтн, н ѡдпѡснтн. Тебѣмъ хѡфѡлѣмъ ѡсдѡванѣмъ ѡ жнѡѡтѣмъ внѣцннѣмъ. Ямнн.

Ї намѣмъ ѡтца, н Сннѣмъ, н Сѡветагѡмъ Дѣхѣмъ, Ямнн.

Слѣднт Пѡпн н цѡтѣт Мѡлнтѡмъ снѣмъ за Женѣмъ вѣзцѣднѣмъ.

Пѡмѡлнѡмъ се.

Спѡсѣнѣмъ ѡцнннѣмъ рабѣмъ тѣвонѣмъ Бѡжемъ мѡдн, ка тебѣмъ ѡтнцѡнѣмъ се да вѣдѣ Сннѡвѣмъ нѣнннѣмъ накѡмъ нѡвѡраслнѣмъ маслннѣннѣмъ, ѡкѡлѡмъ тѡрѡпѣзѣмъ гнѣмъ: Гѡспѡдѣмъ ѡснлншнѣмъ мѡлнтѡмъ мѡнѣмъ, н глѡсѣмъ мѡнѣмъ прѣтѣмъ тѡвѡнѣмъ да прнде.

Гѡспѡдъ сѡмнѣмъ. н сѡ дѣхѡмъ тѣвонѣмъ.

Пѡмѡлнѡмъ се.

Бѡже кѡнѣмъ ѡмъ ѡмарѡлѣмъ стрѡвѣмъ рабѣмъ тѣвонѣмъ Сѡррнѣмъ пѡмъ Яѡрама дѣтнѣмъ тѣвѡмъ семѣнѡмъ пѡрѡдъ сннлнш се снѣмъ пѡдѡтнѣмъ ѡнѣмъ нѣнѡднѡмъ нсѡка, н накѡмъ Ямннѣмъ вѣсцѣднѣннѣмъ пѡлѡцнѣмъ ѡтѣмъ ѡтѣмъ снѣмъ Цѣдѡмъ пѡлнѡбѡлѣннѣмъ раѡка тѣвѡмъ Сѡлнѣмъ пѡмъ вѣлнѣкѡмъ дѡвѡрѡтнѣмъ тѣвонѣмъ пѡдѡлѣмъ неснѣмъ неѡа, снѣмъ пѡннѣженѣмъ мѡлѣмъ те тѣвѡрѡце сннлнш се на рабѣмъ тѣвонѣмъ Тѡдѡрѡмъ, нлн Гергнннѣмъ, нлн накѡмъ намѣмъ нѡсѣт, нлн нѡмѡтѣмъ нѣвѣстѡ снѣмъ пѡглѣдѡнѣмъ н прнѡснѣмъ на не пѡлѡтѡштннѣмъ ка тѡвѡнѣмъ ѡсднхѡнѣштѣмъ, да гѡркѡстнѣмъ ѡмъ нѣннѡмъ сѡрдѣцѣмъ нсѡкѡрѣнннѣмъ н ѡдмѣтнѣмъ, а ѡдъ зацѣтнѣмъ нѣннѡмъ цѣдѡмъ харнжн, Гѡспѡдѣмъ Бѡжемъ нашѣмъ н ѡтѡрѡце, кѡнѣмъ пѡдѡдѣшѣмъ нѣнѣмъ дѡвѡрѡвѡлнѡмъ благѣсловѣннѣмъ еѡа Гѡспѡдѣмъ Бѡжемъ, кѡнѣмъ Сннѡмъ тѣвонѣмъ, н Дѣхѡмъ Сѡнѣтнѣмъ жнѡвѣмъ н царѣннѣмъ пѡмъ сѡвѣмъ вѣкнѣмъ вѣкѡмъ. Ямнн.

Мѡлнтѡмъ нлн Пѣсанѣмъ вѣѡнннѣмъ н прѣдѡвѣнтннѣмъ неѡкарѣтѣ не Сѡблѡмъ, Мѡцѣмъ, Штнѣтѡмъ ннѣмъ Орѡшемъ, неѡгѡмъ сѡлнѡмъ тѣшѣнѣмъ карѣтѡмъ, пѡдѡлѡжнѣмъ вѡлѣстнѣмъ н гѡспѡдѣстѡвѣмъ н Сѡтѡнскѡмъ расѡлѣдѣннѡмъ.

Реѡцнѡмъ, ѡце нашѣмъ кѡнѣмъ снѣмъ на Нѣвѣснѣмъ. Да свѣтн се намѣмъ тѣвонѣмъ. н да вѣдѣ вѣѡлнѡ тѣвѡнѣмъ накѡмъ на Нѣвѣмъ такѡмъ н на зѣмлнѣмъ. Хлѣбѣмъ нашѣмъ вѡсдѡшннѣмъ данъ га намъ н данѡсѡка. н ѡпрѡстн намъ н грѣхн нашн, накѡмъ н мнѣмъ ѡпрѡштѡвѡмъмъ дѡлгнѣмъ дѡлшннѣкѡмъ нашнѣмъ. н не вѡвѣдн нас ѡмъ напѡстѣмъ. Да нсбавн ннѣмъ ѡмъ лѡкаѡвѡмъ. Ямнн.

Снѣмъ Мѡлнтѡмъмъ наѡцнѣмъ насѣмъ снѣмъ Крнѣстѡмъ н реѡце, Бѡднѣмъ н мѡлѣтѣмъ се данъ н нѡштѣмъ да не ѡлѣсѣтѣмъ ѡмъ напѡстнѣмъ дѡлѡжѡнѣмъ не свѡкнѣмъ хрнѣстнѡнннѣмъ н хрнѣстнѡнѡкѡмъ да наѡцнѣмъ н ѡмѣнѣмъ снѣмъ мѡлнтѡмъмъ.

МѡЛНТѢА КѡГН ТЪЖН ДЪША.

ЋСВЕЛНЦА ДЪША МЪШНА ГѡСПѡДА, Н ДЪХ МЪШН ЪСРАДѡБА СЕ Ъ БѡГА СПАСИТЕЛНА МѡГА, НАКѡ ЪСРЕ КѡЦННЕ РАБЕ СЪВѡНЕ, ѡД НННЕ ЗАЗѡВАТ МЕ БЛАЖЕНЪ СЪВН Народн, ЗАШТѡ ЦАРНЦЪ НАРНЦА МЕНЕ, КѡН СИЛАН НЕСТ, Н СВЕТѡ НМЕ НЕГѡВЕѡ. ПѡДѡЖН СИЛАН ПѡД ПРЕСТѡЛ, Н ВАЗДНКНЪ ПѡНИЖКНН. ГЛАДННХ НАСИТН ДѡВЕРННѡМ, А БѡГАТН ѡДДАГНА ПРАСДНН. НАКѡ СКѡРНЛ НЕСТ КА ѢТЦН НАШН ЯБРАМЪ, Н ГЕМЕНЪ НЕГѡВЕЪ БА ВЕКЕ. СЛАВА ѢТЦЪ Н СННЪ, Н СЪВЕТѡМЪ ДЪХЪ. НАКѡ БЕШЕ ЪПѡЦЕЛѡ, Н САДА, Н ВАСДА, Н БА ВЕКЕ ВЕКѡМ, ЯМНН.

МѡЛНТѢА ДА ЦѡВЕК СЛАВН БѡГА.

СЛАВА БА ВНШГНЕМЪ БѡГЪ, Н НА ЗЕМАНЪ МИР ЛНЪДНЕМ, ХѢАЛНМѡ ТЕБЕ, БЛАГѡСЛЕННАМѡ ТЕБЕ, КЛАГННАМѡ СЕ ТЕБЕ, СЛАВНМѡ ТЕБЕ, ХѢАЛЪ ЪСДАНЕМѡ ТЕБЕ, ГѡСПѡДЕ БѡЖЕ, ЦАРЪ НЕБЕСНН, ѢТЦЕ МѡШТНН, Ъ ВЕЛНКЕ СЛАВН ТЪЪВѡНЕ РАДН, СННЪ НЕДННН РѡЖДЕНН, НАГАНЦЕ БѡЖН, КЪШН ѡДННМАШ ГРЕХА СЪВЕТА, СИЛАН СЕ НАМН, Н ПРНМН МѡЛЕННА НАША, ЗАШТѡ ТН САМ СЪВЕТ НЕСН ГѡСПѡДА, ПРНВНШНН НЕЪКАРЕТЕ, С ДЪХѡМ СВЕТНЕМ Ъ СЛАВН БѡГА ѢТЦА, ЯМНН.

МѡЛНТѢА ДА ЦАТЕТ СЕ НАД БѡЛННКА.

БѡЖЕ ВЕЛНКН, СТРАШНН, Н СИЛНН, КѡН САТЪЪВѡРНЛ НЕСН СЪВАКА ВНДЕНН Н НЕВНДННН, ТН НЕСН БѡГ НАШ, ТЕБЕ ПРѡСИМ, Н ПРЕД ТЕБЕ ПРЕПАДАНЕМ СПАСН РАБА НЛН РАБЪ ѡДА СВАКЕ НЕДЪГЕ, ДЪХѡФНА, ПАЛТЕНА, Н ТЕЛЕСНА, ПѡДАН МЪ ГѡСПѡДЕ НЕѡССЪДНѡ СДРАВНЕ, Н ѡДДАШТ РѡСЕ МНѡШТН ТЪЪВѡНЕ, ДА СДРАВН ПРЕБНВАНЪ Пѡ ВАСН ДНН СЪВѡН, ХѢАЛЕ НМЕ ТЪЪВѡНЕ, МѡЛНТѢАМН ПРНСВЕТЕ ДНЕВНЦЕ МАРНЕ, Н СВЕТАГѡ ПРѡРѡКА НѡВНА КАРСТНТЕЛНА СВЕТНХ НЕБЕСННЕХ, НАРЕДН ПРНСТѡЛНА МНХАЛА, ГАБРНЕЛА, КЕРЪБННН, СЕРАФННН, ЯНГЕЛН, ЯРКАНГЕЛН, Н СВН НЕБЕСНН СНЛ Н МѡШТН, Н СВЕТН ЕВАНГЕЛНСТН НѡВАН, МАТЕН, ЛЪКА, Н МАРКѡ, СВЕТН ЯПѡСТѡЛН ПЕТАР, ПАВАЛ, ЯНДРЕНА, ТѡМА, БАРТѡЛѡМЕѡ, СНМѡН СЕЛѡТЕ, НАКѡБ, ФНЛП, Н НАКѡБ ЯЛФЕН, КНЛЕВЕѡ, Н СВН СВЕТН ЯПѡСТѡЛН, Н ПРѡРѡЦН, НСАННА, НЕРЕМНА, ЕЗЕКНЪ, ДАННЕЛЕ, Н СВН ѢТРѡЦН, ЯНАННА, ЯЗАРНА, МНСАНЕЛЕ, НАЛНА, ЕЛНЗЕНЪ, ЕНѡЦЕ, ДАВНДЕ, ЗАКАРНЪ, СѡФѡННА, КАРЪХ, НАЪМ, ЯБАКЪК, Н СВН СКЪПЕ ПѡМѡЛНТЕ СЕ ЗА РАБЪ БѡЖНЪ

СВЕТН МЪЦЕННЦН ХРНСТѡВН, СТЕФАНЕ ПАРВН МАЦЕННЦЕ, Н БАЛГАРСКЕ ЗЕМАН ЗАСТЪПННЦЕ Н БРАННТЕЛНЪ, ЛѡЪФРЕНЦЕ, ЕНТТѡ, ГЕРГНѡ, ТѡДѡРЕ, ДНАНТРОНЕ, ПРѡКѡПНѡ, ЯРТЕМНѡ, ННЦЕТѡ, ЕЪТАКНѡ, ТѡДѡРЕ ТНРѡННѡ, Н СВН СВЕТН МЪЦЕННЦН, ХРНСТѡВН ПѡМѡЛНТЕ СЕ ЗА РАБЪ БѡЖНЪ СВЕТН ЪРАЦНѡВЕ КЪСАМАНЕ Н ДАМНАНЕ, КНРѡ Н НѡВАНЕ, ПАТНАЕѡ, ЕРМѡЛАѡ, ФЛѡРѡ, Н ЛАЪРѡ, САМСѡНЕ, КѡСТАНТННЕ, Н НЕЛЕНѡ, СЕРГНѡ, Н БАКѡ, НЕБАВНТЕ РАБА БѡЖНА ѡД СВАКѡГА НЕДЪГА ДЪХѡФНѡГА, ТЕЛЕСНѡГА, Н ПАЛТЕНѡГА, СВЕТА МАНКѡ КНЕННА, ТЕКЛѡ ПАРВА МАЦЕННЦЕ, ЯНАСТАСНѡ, ЕЪФЕМНѡ, ЕЪГЕННѡ, КАРВАРѡ, ЯФНА, НЪЛАНѡ, КРНСТННѡ, ТЕѡДѡШНѡ, ФРѡШНННѡ, ЕЪФРАШНѡ, ЛЮЦННѡ, ФЕЛНЦНТѡ, Н СВЕТЕ МЪЦЕННЦЕ НА ПѡМѡШТ РАБЪ БѡЖНЕМЪ, ПѡТЕЖЕТЕ СЕ КЕРѡ, НАДАГННЕ Н ЛЪКѡЪ БѡЖН, НАСКРНЛН, Н ЗАШТНТН МАНКѡ СѡФНѡ, ПѡМѡЛН СЕ ЗА РАБА БѡЖЕГА СВЕТН ПАПН, Н ПАТРНАРХН, КѡН САСТАВНТЕ ПРАБЪ КЕРЪ Н ЗАКѡН БѡЖН, СНЛЕВЕСТРЕ, ДАМАСѡ, ЦЕЛЕСТННЕ, ЛЕѡНЕ ВЕЛНКН ЯГАТѡНЕ, СВН СВЕТН ПАПН, Н ПАТРНАРХН МѡЛНТЕ СЕ ЗА РАБА БѡЖНА, Н ВН ѡ ЯПѡСТѡЛН ХРНСТѡВН, Н СВН НАЪЦНТЕЛН НѡВАНЕ СЛАТѡЪСТН, КАСНАНЪ, ГРНГѡРНЪ, ѢТЦЕ, ННКѡЛА, КЛЕМЕНТЕ, ДНѡННШНЕ, НѡВАНЕ

rabota iskaza negovoto slagane; sas druga rabota pak, deto stori, iskaza negovata golema milos: i tazi rabota bi saik dade' negovotosi prisveto telo pod prilika od leb, i negovatasi prisveta krev pod prilika od vino: zere, kato sedna pak na tarpeza sas Apostolete, zadade pris=veto pricistene: ta cise konka toi, i konka i Apostolete, i storighi Redovnizi, i dadeim izin, da moxiat I tia sas one=zi svete dumi, da ubarnat lebat na istinsko messo Is=sukrastovo, i vinoto na istenska krev Issukrastova: kak pravat i siga' Redovnizi, koga' pravat sveta Missa. Tazi bi jedna' rabota, sas koja Sin Boxi Issukras iskaza negovata golema milos: zere sas tozi prisveti sacramenat dohademo mlogo dobro' od Gospodina Boga. Parvo dobro', deto imame, tovae', ci koga zememe prisveto Te=lo Issukrastovo, stanime jedno' sas Issukrasta i zatova' Issukras zadade tozi sakramenat pod prilika od leb: ze=re kak lebat, i koitogo jade stajet jedno', ciunki lebatse ubrascte na negovo messo, kokali, i krev, tei i nia koga' jademe Telo Issukrastovo, stajeme jedno' sas nego, ako go jademe sas cista duscia: kak duma samzi Issukras: onzi, deto jade mojeto messo, i pie' mojata krev, toi e' u mene, i assam u nego. Drugo dobro', detomo do=hade, kogase konkame sas cista duscia, tova e': ci Gospo=din Booghmo napalnova duscia sas negovata milos; davamo negovata pomosc, i kovet da moxeme da xi=veime dobre', i dase pazime od greh, dago pocitame, i mi=lovame na tozi svet, taci na onzi dago zafaleme dove=ka sas negovite Anghiele, i svetzi nebeski. Tretio dobro', deto imame od sveto pricistenie, tovae': ci kogase kon=kame Gospodin Boogh Issukrasmo dava negovoto Te=lo kato jedin pei od onova' golemo zarsto, detomo na=getvil na nebe, de' sctem dago vidime sas occi otvorini, kak tukago verovame u sveto pricistenie pod prilika od leb, amago ne vidime. Cetvarto: sas sveto pricista=nie Issukrasmo ostavil jedin pomen od sebesi, san=ki da pomnime, i dase smilovame od nego, kakoi storil zarad nas, dori' da umre' na kras raspren damo utar=ve' od Pakalat, i damu otvori Rai nebeski, deto besce zatvoren zaradi grehat od nasciet parvi Bascta' dedo Adam; zatova', kata kogase pribli=xime do oltar Boxi, da jademe Telo Issukrasto=vo, trebe dase smislovame od teze rabote, i da zafalovame Issukrasta zarad sicko. Ah colco kristiane na mesto da imat tova' dobro', i tazi faida' od sveto pricistenie, imat golem zarar, i tova' zascto? Zasctose koncovat sas mrasna du=scia, i palna sas grehove; zatova' na mesto da sta=nat jedno' sas Issukrasta, stajet jedno' sas ghiav=lat; na mesto daimse napalni duscia sas milos Boxia', napalnovaimse sas grehove; na mesto da zemat pei od Rai nebeski, zemetsi pejat od Pacalat doveka, i piatsi, i jadatsi smarta', i sadoviscte Boxi: amase ni smilovat nicoga od tova', emi xiveat bes nikakva grixia, i kato da nesa borclia na Issukrasta hic, emi toi daim bil borc=lia da ostani na tozi svet u sveto pricistenie; Ta caco dobrosme storili nia na Gospodina Boga, ta damui dlaxen da ostani na tozi svet? Etto caco dobro': duma Sveti Ivan Evangelista, ci co=ga' taman Cifuttete gotveha na Issukrasta ma=ke, teghlilo, i smart, toi togavase gotvesce da ostani sas nas na tozi svet, coga' taman svetat mislesce, cak dago dovarsci, i dago mahni od tozi svet, toi togava ismisli tozi colai da ostani pak na tozi svet; ettoti dobroto, detosme storili na Bo=ga, ta damui borclia, da ostani sas nas? Coga' ta=mam grescehme na nego, i mislehme dago ispa=dime od nas, i od tozi svet, toi ismisli colajat da ostani pak

sas nas na tozi svet: coga' tamammose stojasce damo farli u Pacalat, da gorime doveka, toi niscete', emimo pomilova, i ostana sas nas; ta=cise ne smislovame dago zafalime, ah golem s=ram ghercek na nas. Kato svarsци Issukras sic=ko, i zadade sveto pricistenie, duma Sveti Ivan Evanghelista, cimuse bulandardissa kefat, i rece, ci jedin od onezi, deto beha sas nego, scete=sce dago izdade na raze od negovite duscmane dago ubiat. Kato ciuha тази работа Апостовете секоје загрихи, i fana da pita Issukrasta da ne bade toi, deto scetesce dago izdade. I Iudago bile popita, i Issukrasmu odgovare: ti dumasc a=ma Апостовете ни расбраха тази дума. Sveti Ivan bescesce oprel do Issukrasta, i Sveti Pe=tar mu rece poleka dago pita skrisциom, ko i scetesce dago izdade: Sveti Ivan pita Issukras=ta, i toimu odgovare, ci onzi scetesce da e', ko=mutu scetesce da dade jedin zalak potopen; i osa=hatgo potopi, i podade na Iuda, i sctogo izede, u=leze ghiavlat u nego, i Issukrasmu rece: detosi namislil da izvarsциsc, izvarsци scorо. Aposto=letesce ne usetiha, emi sacaha, ci Issukrasmu besce recal, da ide, da cupi nescto: zere' toi besce bazara varan, i cupuvasce sicko, deto trebova=sce na Issukrasta, illi na Апостовете. Iuda cato ciu' tezi dumi, osahat izleze, i utide da izvarsци, deto besce namislil, sanki da izdade' Issukrasta.

Проф. д-р Марияна Цибранска-Костова
Секция за история на българският език
Институт за български език
„Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
Бул. „Шипченски проход“ 52, бл.17,
1113 София, България
tzibran@abv.bg

Prof. Mariyana Tsibranska-Kostova
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language,
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl.17,
Sofia 1113, Bulgaria
tzibran@abv.bg

Ас. д-р Магдалена Абаджиева-Йорданова
Секция за история на българският език
Институт за български език
„Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
Бул. „Шипченски проход“ 52, бл.17,
1113 София, България
mabadzhieva@abv.bg

As. Magdalena Abadzhieva, PhD
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language,
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl.17,
Sofia 1113, Bulgaria
mabadzhieva@abv.bg